

הבוקר למחרת

עידן השלום – לא אוטופיה

עורך
מירון בנבנשתי

עורך משנה
נמרוד גורן

כרמל • ירושלים

המכון למחקר ע"ש הרי"ס טרומן

למען קידום השלום • האוניברסיטה העברית בירושלים

תוכן העניינים

פתח דבר

מירון בנבנשתי

ביטחון בצל היונה: צה"ל והחברה הישראלית בעת שלום – אתגרים, הזדמנויות

וסיכונים

דניאל לויץ

9

לאחר הברבריות? תחיקת ביטחון, סמכויות שעת חירום ויישומן בבוקר למחרת

אילן סבן

13

הבוקר למחרת: הפלסטינאים אזרחי ישראל יוצאים למאבק

הלל כהן

15

בין ישראל לפלסטין: מוקדים פנימיים וחיצוניים של מתח ואינטראקציה

סופיאן כבהא

129

שלום קר והסביבה העסקית-כלכלית בישראל

ניראון חשאי

169

האם שלום באזור יביא שלום לסביבה?

תמר אחירון-פרומקין ורון פרומקין

203

המרחב הישראלי בעידן השלום: בין כוחות לאומיים לכוחות כלכליים

ארז צפדיה

257

החברה האזרחית בישראל בבוקר למחרת – פלגנות ופוליטיזציה

חגי כץ

323

ייעוץ לשוני ומבני

גל נ' קוסטוריצה

The editors and the contributors gratefully acknowledge the generous support provided by the Ford Foundation

למידע נוסף ולהזמנת יתר פרסומי הפרויקט:

nimrodgoren@hotmail.com

<http://morning.huji.ac.il>

מסת"ב X-401-407-965

© להוצאת כרמל, ת"ד 35168, ירושלים 91351

ולמכון המחקר ע"ש הריס טרומן למען קידום השלום, האוניברסיטה העברית בירושלים

תשס"ג / 2002

ביטחון בצל היונה

צה"ל והחברה הישראלית בעת שלום – אתגרים, הזדמנויות וסיכונים

דניאל לוי*

מבוא

גם אם נבוך הלב המסוכסך,
וחששות מכרסמים עוד בנו,
הבו ניתן קצת נופש לשלום
המבוהל: יחליף אונים ובעוז יריע
על חידושי קרבות הרחק מבית.
ואדמתנו כל תוסיף למשוח
שפתיה הצמאות בדם בניה,
ולא תחרוש המלחמה שדותיה
אף לא יהיו עוד למרמס פרחיה
תחת פרסות־ברזל סוסי אויביה.

המלך הנרי הרביעי, חלק א' 1:1, (תרגום: רפאל אליעז)

והלכו גויים רבים ואמרו: לנו נעלה אל הר ה' ואל בית אלוהי יעקב, ויורנו מדרכיו,
ונלכה באורחותיו, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. ושפט בין עמים רבים,
והוכיח לגויים עצומים עד רחוק וכיתתו חרבותיהם לאתים, וחניתותיהם לזמרות – לא
ישאו גוי אל גוי חרב, ולא ילמדון עוד מלחמה. וישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו, ואין
מחריד, כי פי ה' צבאות דיבר.

מיכה פרק ד, ב-ד

שלום הוא משאת נפש – ערטילאית במידת־מה – של האנושות כולה. המשוררים
משבחים אותו, והתפילות מיחלות לבואו. כה רב הכוח של חלום השלום, שאין תמה
כי למול הניסוח המשפטי היבש של הסכמי הביניים נרקמו חלומות על אידיליה
ממשמת ובאה בקרב חוגים נרחבים בארץ ובאזור כולו. אכן, ייתכן שתובנות אלה
נראות נדושות קמעה, אך מאחר שבכוונת חיבור זה לעמוד בהרחבה על הבעיות ועל

ההזדמנויות שהשלוש מעורר מנקודת מבטם של המופקדים על ניהול המלחמה דווקא, נדרש בראש ובראשונה לאתר את קווי המתאר של החלום על מנת לרתום אותם באופן הולם למציאות חברתית, ביטחונית ומדינית.

למעשה, יש בציטוטים דלעיל כדי להצביע על חלק מהבעייתיות ביישום חלום השלום. הראשון, פרי עטו של שייקספיר, מתאר את השלום על דרך השלילה – שלום כהיעדר פעילות מלחמתית. אלא מאי, לא רק ששייקספיר אינו מפרט כיצד מגיעים למצב מבורך זה וכיצד שומרים עליו, הדברים שהוא שם בפיו של המלך הנרי מתייחסים למלחמת אחים שזה עתה שככה בארצו. עתה, עם כינון שלום בית והבטחת שלטונו של המלך, מבהיר הוא כי יש להישבע קובל עם ועדה על עריכת מסע צלב לשחרור ירושלים מידי הכופרים כאות תודה. משמע, שייקספיר מתאר שלום תלוי הקשר ולא שלום העומד כערך בפני עצמו.

הציטוט השני, הקלוח מספר מיכה, מציג תמונה מורכבת ומתוחכמת מעט יותר: גם בציטוט זה הדימוי הלא מלחמתי ממלא תפקיד חשוב. אך לצדו מופיעים גורמים נוספים אשר מתפקדים כמנגנון בקרה המבטיח את קיום מצב השלום – התורה ושלטון שמיים; שלטון הפותר את כל הקשיים בשמירת השלום וביחסים בין הגויים, ומייתר תהליכי פיוס מייגעים נוסח אלה שראינו בתהליך אוסלו: צעדים של בניית אמון, שאלות של ריבונות וכו'. נראה שמיכה הכיר בצורך של היערכות חברתית חדשה, שתפקידה לייתר את המלחמה, ובכך לערוב לשלום. דא עקא, מיכה בחר במנגנון אלוהי, שאינו יכול לשמש לנו כעזר בבניית מנגנון כזה מעשה ידי אנוש. כמו כן, הקשר שמיכה יוצר בין שלום לבין הגאולה מגלה עוד צד של חלום השלום: השגת השלום קשורה בתודעתנו לחזון אחרית הימים. כוחו של חזון זה מקשה על הניסיון לבחון את השלום במונחים ביקורתיים או אסטרטגיים.

ניסיון לאתר הגדרה אחת למושג שלום נדון לכישלון. כבמושגים רבים אחרים, משמעות המושג היא פונקציה של עין המתבונן – בעיני כל אחד מצטייר חלום השלום באופן שונה.¹ יחד עם זאת, ניתן לאתר בהגדרות הקיימות כמה מאפיינים קבועים המספקים תמונה בהירה למדי של קווי המתאר של חלום השלום, ובכללם ההכרה כי שלום בין אנשים הוא הבסיס לאופן בו נתפס שלום בין עמים או מדינות. האנשת היחסים בין מדינות, ראוי להעיר, היא שיטת קצרנות ידועה, שהרי נוח יותר לדבר על "צרפת" מאשר על "מקבלי ההחלטות של ממשלת צרפת"; שיטה שיתכן שהולידה את הנטייה להשוות בין מצב אישי של ease of mind or of conscience לבין מצבים לאומיים או בינלאומיים. ברם, בחינת המושג במנותק מהנחות מדיניות-פוליטיות נלוות לו מחייבת לזכור כי עסקינן בקונסטרוקציה מחשבתית נפוצה על מגבלותיה המשתמעות, וחשוב מכך, על השלכותיה ביחס לציפיות ולתפיסות הציבור בסוגיה.

היבור זה מתחלק לשני חלקים עיקריים: הראשון יסקור את המצב הפוליטי/אסטרטגי אשר עשוי להיווצר ישירות מכריתת הסכמי שלום בין ישראל לסכנותיה. בחלק זה ייטען כי למרות חשיבות הסכמי השלום הללו לישראל ההזדמנויות שייצרו (יציבות, ביטחון מוגבר ושגשוג), הם נושאים בחובם סיכונים לכדינה ולאוכלוסייתה, ודורשים רמה גבוהה של מוכנות צבאית. חלקו השני של היבור זה מנתח את השינויים הצפויים בגין שלום כולל הן בקרב הצבא והן ביחסיו עם החברה. הניתוח יביא כמה הבחנות אופרטיביות ביחס למספר גורמים טכנולוגיים, חברתיים וכלכליים, אשר ניתן לצפות שיבואו לידי ביטוי בעתיד הנראה לצדן. פרק הסיכום ינוצל להוספת שורת הערות כלליות לגבי האתגרים – ההזדמנויות – שמביא עמו השלום מנקודת ראותה של מערכת הביטחון.

סקירת הסביבה האסטרטגית כבוקר למחרת

איזה שלום?

בחיבור זה קיים צורך חיוני להגדיר את המונח שלום במושגים אסטרטגיים ופוליטיים.

תפקידה של מערכת הביטחון הוא לשמור על השלום (במובן הצר של שקט יציבות), וזאת היא עושה בעזרת תכנון הלוך בחשבון סוגים שונים של משברים ואיומים צפויים אפשריים. מכיוון שלקראת אותם איומים שומה על מקבלי ההחלטות להתכונן מראש, יש הכרח לתרגם את המונח שלום למושגים המשמשים את הדרג המדיני והצבאי הבכיר. תכנון אסטרטגי בנוי בעיקרו על תחזיות וציפיות: למול אילו מצבים יש להיערך בפרק זמן נתון, וכמה זמן דרוש להכנת הכוחות, הכשרתם והבאתם למצב מבצעי. משמע, מדובר בתהליכים שעלותם גבוהה והם ארוכי טווח בשל הצורך לאתר נחיצות ביכולת מסוימת, לפתח כלים וחומרה הולמים, לבנות דוקטרינות ודרכי פעולה אפקטיביות, ולהכשיר כוח לוחם לפעולה.

זאת ועוד, גם אם נפנה להגדרה על דרך השלילה, שלפיה שלום הוא במידת מה היפוך המלחמה, אין אף בהגדרה זו כדי לספק כלים שעליהם ניתן לבסס מדיניות. אם נגביל את ראייתנו להיעדר לוחמה, נשאלת השאלה: מה מבדיל בין הפסקת אש לבין שלום? בשונה ממושגים אחרים, לשם בחינת שינויים עתידיים במערכת הביטחון בעקבות תהליך השלום, זקוקים אנו להגדרה על דרך החיוב, כמו גם לכלים מיוחדים. קיים מתח טבוע ומיוחד במושג כמו "צבא של שלום", או ברעיון שלפיו בונים כוח לקראת עידן של שלום. מי שזוכר את הביטוי peace is our profession – סיסמה שזוהתה עם הכוחות הגרעיניים האסטרטגיים של ארצות הברית בשנות המלחמה הקרה ושעודדה בזמנה הערות ציניות לא מעטות, יכול לחוש את המתח הזה.

הספרות המחקרית בתחום היחסים הבינלאומיים, אשר מתמקדת במושג השלום, היא דלה למדי. הרכבי² אימץ את גישתו של ריימונד ארון, אשר הגדיר שלושה סוגים של שלום לפי מידת ביזור העוצמה אשר מבטיחה את קיומו: שלום מאיזון (peace by equilibrium), שלום מהגמוניה (peace by hegemony), ושלוש מאימפריה (peace by empire). לצורכי חיבור זה ראוי אפוא לעמוד על ההגדרה השנייה – שלום מהגמוניה, אשר מוגדר כך:

זהו שלום שבו יש יחידות מדיניות נפרדות [היינו, לעומת שלום של אימפריה, שמתאפיין בכיבוש שטחים וסיפוחם בכוח למבנה פוליטי משותף – ד.ל.], אבל השלום נשמר באותו אזור בגלל המורא שמטילה מדינה אחרת, החזקה מכולן, והמעוניינת לקיימו.

הרכבי מבחין בין שלום שנובע מבפנים ובין שלום שנובע מבחוץ. על חשיבות הבחנה זו ניתן לעמוד בנקל כאשר מתבוננים במלחמות החדשות-ישנות באזור הבלקן. אין חולק כי היעלמות "הגורם שהטיל מורא" נתנה דרור לשאיפות לאומיות שדוכאו בעבר, ובכך הביא על אזרחי יוגוסלביה לשעבר אסון שממדיו ידועים. החוקר הבריטי מייקל האוורד³ הוסיף רובד מושגי נוסף כאשר יצר הבחנה בין "שלום שלילי" – היעדר סכסוך מזוין – ובין "שלום מערכתי", או פוזיטיבי:

השלום... הוא ללא ספק עניין מורכב יותר מהמלחמה. הובס (Hobbes) הגדיר אותו... כעידן שבו אין מלחמה בפועל ואין היא קרבה, אך הגדרה זו רחוקה מלהיות כוללת. בדרך כלל מצב מסוג זה נקרא "שלום שלילי". לעתים קרובות הוא המיטב שניתן להשיג, ואלה שזוכים לו הנם אסירי תודה בהתאם. אך השלום, כפי שמקובל לחשוב עליו כיום, מרמז על סדר חברתי כלשהו שזוכה להכרה מצד הרוב כצודק. יצירת מצב כזה עשויה לצרוך דורות שלמים, ודינמיקות חברתיות שונות עלולות להרוס אותו תוך עשורים אחדים בלבד. באופן פרדוקסלי, ייתכן שהמלחמה מהווה חלק מהותי מתהליך זה.

החוקר בנימין מילר⁴ מגדיר ארבעה סוגי-שלום של יחסים בין-מדינתיים: מלחמה חמה, מלחמה קרה, שלום קר, ושלוש חם. לענייננו, כמובן, חשובה ההבחנה בין שלום קר לשלוש חם:

שלום קר מוגדר על ידי מילר כמצב אשר מתאפיין בהסכמים פורמליים בין מדינות, ושמירתן על יחסים דיפלומטיים. אין צפי לסכסוכים בעתיד הקרוב, ואין משברים מתמשכים, אך כל הצדדים שומרים על תוכניות מגירה מרובות, ונערכים לקראת האפשרות של סכסוך באמצעות הכשרת כוחות, תוכניות רכש ופיתוח, וכיו"ב. קרי, אף על פי שדרכים דיפלומטיות ומנגנוני בורות קיימים על מנת לפתור סכסוכים, כל צד מכיר גם באפשרות ששינויים פוליטיים, חברתיים או בינלאומיים

צפויים לערער על "כדאיות" הסטטוס קוו. הכוחות אמורים להתיע מפני שינויים הצדדיים בסטטוס קוו זה, ולהגן עליו במקרה של כשל בהרתעה. שמירה על שלום קר ומניעת הסלמה מחייבות שימת דגש על מנגנונים ותהליכים אשר מקטינים את הוויכוח של הצד שמנגד לנקוט מלחמה, ובראש ובראשונה יישוב סכסוכים הלויים ועומדים (כגון טריטוריאלי, פליטים וכו').

מילר הגדיר שלום חם כמצב שבו כל הצדדים שותפים לציפייה שלא תהיה כל פניה לשימוש בכוח בעתיד הנראה לעין בידי שחקן אזורי, במנותק משינויים בלתי צפויים מבפנים או מבחוץ. לכן, אין הכנות לקראת אפשרות זו, ותהליכים דיפלומטיים ליישוב סכסוכים נושאים אופי ממוסד למדי. הדגש, לעומת זה, הוא על הסרת התמריצים לסכסוך עתידי באמצעות קידום ערכים משותפים, שגשוג כלכלי (באופן שוויוני ככל שניתן), וכו'.

המודל של מילר הולם את עניינו כאן, ובאמצעותו ניתן לאתר גורמים אזוריים, פוליטיים ובינלאומיים אשר משפיעים ביחד על הסבירות להיווצרות שלום חם או קר. הגורמים הללו הם כדלקמן:

1. לגיטימיות נחפסת – המידה שבה אזרחי המדינות בתוך הסדר מסוים מייחסים לגיטימיות נורמטיבית לאותו הסדר, והמידה שבה הם רואים את ההסדר כמבנה ברקיימא. לגיטימיות מהווה אפוא מכלול של סוגיות: הלגיטימיות של כל מדינה בעיני האוכלוסייה שלה, השלמה עם הגבולות שלה, והמשטר שלה, ויחסיה עם הגורמים אזוריים ועולמיים. אם מנהיגי מדינה כלשהי מצטיירים בעיני אוכלוסייתה כקבלנים משניים לאינטרסים זרים או כחבורה שמוותרת על נכסים לאומיים על מנת להבטיח את הסטטוס האישי שלהם, כמובן שהלגיטימיות תיפגע.

הוגים לא מעטים (אולי בהשפעתו של עמנואל קנט) אחזו בטענה כי רק בקרב מדינות דמוקרטיות-ליברליות ניתן לאמת לגיטימיות פנימית. אולם, המודל של מילר בראה לנו שאין זה כך בהכרח. אמנם, שלטון דמוקרטי יציב משמש מדר נוח לגיטימיות פנימית, אך שלטונות לא דמוקרטיים יכולים אף הם ליהנות מלגיטימיות רבה גם בהיעדר מוסדות דמוקרטיים.

2. הגמוניה מול קאזני כוחות – מערכות שבהן יש הגמון חיצוני בולט עשויות להתארגן לפי שיקולים שמקורם מחוץ למדינה ולאזור. טיעון שכיה הוא שבמצבים כגון אלה נרמסים האינטרסים האמיתיים של עמי האזור לטובת ההגמון. דא עקא, קבלת טיעון זה בידי חוגים רחבים במדינה מסוימת, עלולה לערער על לגיטימיות הבסטר בקרב הפנים, ובכך לעורר חשש לגבי יציבותו בקרב הצדדים האחרים להסדר. אף נטען כי כאשר הגמון, באמצעות שידול, כפייה או שילוב ביניהם מנסה לכפות הסדר על מדינות מסוכסכות, גרעין הסכסוך ממשיך להתקיים, והצדדים נענים להסדר רק כדי "ליטול מן הגזר או להימלט מן המקל". במצב זה צפוי שישאר חשש בקרב מדינות האזור כי ההסדר עומד בתוקפו רק כל עוד כוחו של ההגמון באזור אינו

נחלש, ובהסתלקות ההגמון יקרוס ההסדר. בנוסף, סביר הוא שבקרב מדינות האזור יקנן החשש כי היענות לתכתיבי ההגמון עלולה לפגוע בלגיטימיות הפנימית שלהן, ולערער את יציבותן.

מילר מציין כי כתוצאה מחששות כאלה הסכמי שלום שכווננו בשל שיקולים מעצמתיים נוטים להיות "קרים"⁵. מכאן, סביר כי ההגמון ישתדל להניע תהליכים אשר יעמעמו את ליבת הקונפליקט כגון תוכניות חינוך לסובלנות, הסדרי ריבונות משותפת ועוד. לחלופין, ינסה הגמון לעודד תהליכים שייצרו אינטרסים חדשים בזכות ההסדר החדש (כגון אפיקי סחר חדשים, שת"פ בנושאים אזרחיים וכו'), בתקווה שאלה יתחרו בתורם באינטרסים המושכים את מדינות ההסדר לנסות לפתור את המחלוקות ביניהן בכוח. הרציונל במדיניות זו, מצד ההגמון, ברור: ייתכן שכל צד ימשיך לייחל – בסתר לבו – לנכסים טריטוריאליים או אחרים שעליהם ויתר כדי להשיג את ההסדר, אך סביר כי הצדדים ישלימו עם המצב שנוצר על מנת לא לאבד את הרווחים החדשים עצומים ממנו. מצב הנראה להם עדיף במאזן הכולל הגם שאינו אידאלי. המגזרים החברתיים ביוון (עם ה-Megali Idea), ברפובליקה האירית, ובישראל אשר השלימו עם תוכנית החלוקה יכולים להוות דוגמה ראויה לכך.

המודל של מילר הולם יפה את המצב ששורר במזרח התיכון מתחילת שנות התשעים ואילך. אף על פי שהשפעת ארצות הברית באזור פחתה מאז 1991, עדיין ניתן לראות את המזרח התיכון כמערכת אזורית הנתונה להגמוניה אמריקנית. לאחר קריסת ברית המועצות לא נותר פטרון מעצמתי בעבור מדינות ערב. להבדיל משנות החמישים, השישים והשבעים, שימור היכולת הצבאית, שלא לומר הגדלתה, חייבו את מדינות ערב לפתח משאבים כספיים עצמאיים וזאת בתקופה שבה נמצאו בסגנון צייה חברתית-כלכלית כתוצאה מתעשיות לא יעילות, שיעורי ילודה גבוהים, ומחסור במשאבים כלכליים ואנושיים הנדרשים לפיתוח תשתיות אזרחיות וחינוכיות, תשתיות המהוות את כרטיס הכניסה הראשוני ל"כלכלות החדשות" המתבססות על גלובליזציה, תקשורת והיי-טק. ואכן, לאחר ניצחונה המוחץ של הברית המערבית במלחמת המפרץ (לפחות חלקית הודות ליכולות הטכנולוגיות של הכוחות האמריקניים), הצורך בפיתוח טכנולוגיות מעין אלה הפך להיות בעל חשיבות מדינית ואסטרטגית, ולא רק כלכלית.

מרגע שבחרו מדינות אלה למנוע את שחיקת כוחן באזור, הן נאלצו, בין היתר, לשנות את טיב יחסיהן עם ארצות הברית. שינוי זה, אשר היה מכוון לשחרר משאבים לצורכי פנים, יצר צורך בנרמול יחסיהן עם ישראל. שלום עם ישראל הצטייר כדלת הכניסה ללב המערב וכאמצעי להשגת טכנולוגיות חדשות, לעידוד השקעות זרות ולשיקום מבית.

עם זאת, מלחמת המפרץ שימשה הוכחה חותכת לארצות הברית, ההגמון במזרח התיכון מתקיימות אינטראקציות מורכבות בין מערכות הסכסוך השונות. המלחמה עם עיראק, והצורך לשמר קואליציה שבירה ורבי-גונית (שאותה כראוי חוסיין כמעט הצליח למוטט באמצעות יצירת זיקה בין מלחמת המפרץ לסכסוך הישראלי-פלסטיני), המחישו למנהיגי ארצות הברית שלא ניתן להבטיח את האינטרסים האמריקניים במזרח התיכון בלא להוביל לשיכון הסכסוך הערבי-ישראלי. כפי שאירע לאחר משבר הנפט ב-1973, הזיקה בין המפרץ והלבנט – בין ההקפות טילים ברמת גן להבטחת מקורות הנפט של ארצות הברית ושל בעלות-בריתה – עלתה בבירור.⁶ זיקה זו יצרה צורך בהחלפת דפוס היחסים שנוצר בעקבות המלחמה הקרה לדפוס חדש. כדברי אבי שליים, אדוורד סעיד וחוקרים אחרים אנו

בדרך Pax Americana.⁷

בהלך לקראת שלום ערבי-ישראלי, אם כן, היה אסטרטגי, להבדיל מנורמטיבי, בסני צדי המתרס. אש"ף היה על סף פשיטת רגל כאשר תמיכתו בעיראק גרמה למדינות המפרץ לנתק את תמיכתן הכספית בו. מנהיגיו בטונים מצאו את עצמם כנותקים מאוכלוסיית תומכיהם בשטחים, בלא יכולת לממן את מנגנוני הארגון שם. התרעה במצבו גרמה למנהיגים רבים בארץ ומחוצה לה להאמין כי עתה יחול ריכוך בעבודותיו המדיניות הנוגעות להסדר הסכסוך.⁸ כמו כן, קריסת ברית המועצות שמה קץ לשאיפות סוריה להשגת איוון אסטרטגי מול ישראל, והציבה שוב את מצרים – הברזית הערבית בעלת הקשרים הטובים ביותר עם וושינגטון – כמנהיגת העולם הערבי. כדי להשתחרר ממעגל שעשוי היה להוביל את סוריה לחולשה מדינית וצבאית הולכת וגוברת, היה צורך ביצירת קשרים עם ארצות הברית, דבר שחייב את המנהיגים הסורים לבדוק אפשרות של יישוב הסכסוך עם ישראל.⁹

בישראל באותה עת גבר החשש כי המשך המפעל ההתיישבותי בשטחים יפרום את קטריה המיוחדים עם ארצות הברית בתקופה בה ערכה כנכס אסטרטגי לאור המלחמה הקרה הפך לנחלת העבר עם קריסת ברית המועצות. פרימה שאחת כתוצאותיה היא סיכון היכולת של ישראל לשמור את יתרונה האיכותי הצבאי. במעין היפוך של האמרה השגורה של קלאודביץ, עשיית שלום התחילה להיתפס כהמשך של צרכים פוליטיים ומדיניים.

תמונת המצב מצביעה אפוא בבירור על מצב דומה מאוד לזה שתיאר מילר. בהנחה כי הבחירה בשלום מקורה בהתפתחויות אסטרטגיות, ניתן להניח כי כל צד ירגיש מחויב לשמור על עתודה אסטרטגית כמחסה ליום סגריר. זאת ועוד, תנאי הפתיחה אינם הסיבה היחידה להנחה כי צפוי לנו שלום קר: בספרות שורר קונסנזוס רחב ביותר באשר ל"קור" השלום הצפוי במזרח התיכון כבוקר למחרת. מלבד הטיעונים שצוינו לעיל, מתבסס קונסנזוס זה על כמה טיעונים נוספים:

1. אייציבות מבנית: זאב מעוז מציין שורה ארוכה של גורמים אזוריים אשר מבשרים על שכרים עמוקים במזרח התיכון. די בהם, טוען הוא, כדי להבטיח סכנת המלחמה לא תחלוף מהאזור בעתיד הנראה לעין. בין הגורמים מציין מעוז את אלה שלהלן:

- **רמת האלימות האזורית:** מעוז מציין כי אנחנו חיים ב"שכונה" אלימה ביותר. מאז 1945 שיעור הקורבנות מאלימות שמקורה בסכסוך הערבי-ישראלי הנו 9% משיעור כלל הקורבנות שמקורם באלימות פוליטית באזור. שיעור האבדות השנתי מאז 1981 אינו עולה על 2% מכלל אבדות הנפש באזור, ולמעשה שיעור האבדות מסכסוכים אחרים נמצא בעלייה מתמדת. לפיכך מסיק מעוז שגם לאחר השגת שלום כולל בין ישראל לעולם הערבי, ימשיך האזור להיות רווי מתחים ואלימות.¹⁰ יש לזכור כי סכסוכים אחרים מגבירים את המתח באזור כולו, ותמיד מרחפת הסכנה שמשברים מסכסוך אחד יערערו את היציבות באזור באופן כולל.

- **הוצאות ביטחון וסדר הכוחות:** הוצאות ביטחוניות כשיעור מהתל"ג נמצאות בעלייה מתמדת, בדומה לגודל צבאות האזור. עלייה זו כוללת כמובן את ההוצאות בעבור נשק בלתי קונבנציונלי. המזרח התיכון נשאר האזור היחיד בעולם שבו נורו טילים בליסטיים כחלק ממבצע צבאי מאז מלחמת העולם השנייה, והיחיד שבו השתמשו פעמיים בנשק כימי מאז מלחמת העולם הראשונה – עובדה שרומזת שייעודם של כלי נשק בלתי קונבנציונליים אינו מוגבל להרתעה, אלא אולי גם לשימוש בשדה הקרב.¹¹

- **ידידה בביטחון הקולקטיבי:** השימוש במנגנונים קולקטיביים להגנה לאומית נמצא בירידה מאז שנות השישים. ישנם חוקרים טוענים כי השימוש במנגנונים אלה מגביר את היציבות האזורית משום שהוא מוריד את רמת האוטונומיה של המדינות.¹² חוקרים אחרים טוענים כי בריתות אזוריות יכולות רק לפגוע בישראל, וזאת מאחר שלרוב היא מפיקה רווח ממצב של פילוג צבאי ופוליטי בעולם הערבי.

- **קיפאון כלכלי:** רוב תושבי האזור חיים בעוני ורמת השירותים הסוציאליים המוצעים להם היא בלתי ראויה. מציאות זו גורמת להתמרמרות נגד המשטרים הקיימים, ועלולה לפגוע ביציבותם.¹³

2. שיקולים היסטוריים: גדיס¹⁴ ציין כי העולם המתועש עבר לתקופה שהוא מכנה **השלום הארוך** (the long peace). אולם כפי שצינו לוי ואחרים,¹⁵ מכלול של שיקולים אחראי לשלום זה (כגון המלחמה הקרה ודומיננטיות אמריקנית, יצירת גושים במערב, ועלייה בחשיבות הסחר) ולא שינוי מהותי בטבע האדם. עבר טוב, יש לחזור ולשון, אינו מבטיח עתיד טוב, במיוחד לאור הסכסוכים השונים המתגלעים ברחבי העולם.

3. **השנוי בגישות ודוקטרינת הביטחון:** מציאת פתרונות רדיקליים באזור מהווה היסג חשוב וראוי לשבח, אך ישנן סוגיות אזוריות, רדיקליות העשויות לבוא לידי ביטוי כמקור למחלת. השארת סוגיות אלה, שמרביתן כבדות משקל, ללא פתרון הציב על יחסי ישראל-ערב. למעשה, ניתן לקטלג סוגיות אלה לשתי קטגוריות: (א) נשק להשמדה המונית ובקרת נשק/פירוק נשק; (ב) שאלות של דוקטרינת הביטחון הקונבנציונלית של ישראל.

- **נשק להשמדה המונית ובקרת נשק:** מספר חוקרים מצביעים על כך שישראל רואה ביכולתה הגרעינית ערובה כנגד איום קיומי עתידי, בעוד שמדינות ערב רואות בה קריאת תיגר תרבותית לצד איום ישיר.¹⁶ הסכמי שלום בילטרליים שיהיו כרוכים בויתורים טריטוריאליים, עשויים להגביר את התלות הפסיכולוגית בנשק מסוג זה כ"פיצוי" על אובדן העומק הטריטוריאלי שמקנים השטחים ברמת הגולן ובבקעת הירדן. יחד עם זאת, כפי שלנדאו¹⁷ מציינת, שלום כולל עשוי דווקא להגביר את הלחץ הערבי על ישראל להתפרק מנשק זה, בטענה שישראל, עם חתימת הסכמי השלום השונים, קיבלה מענה לחשש הקיומי שלה. חשיבות נושא זה בעבור מספר גורמים באזור, ובראשם מצרים השואפת למנהיגות אזורית, משתקפת במתחים שהתפתחו במסגרת השיחות הרדיקליות לבקרת נשק (שיחות ה-Arms Control and Regional Security, או ACRS), ובאימים ההדדיים בין ישראל למצרים ב-1995 סביב ועידת הסקר של האמנה למניעת תפוצה גרעינית (ה-NPT). בהתחשב בחשיבות המיוחדת לסוגיה זו (ברמה האסטרטגית וברמה התרבותית/פוליטית הבינ-ערבית כאחת), יהיה צורך במציאת פשרה בנושא. היעדר פשרה עלול לפגוע קשות בקצב הנורמליזציה ביחסי ישראל-ערב (מדד שישראלים מייחסים לו חשיבות מרובה) ובתקינות היחסים באזור כולו.

- **דוקטרינה קונבנציונלית:** מאז שנות החמישים מתבססות התוכניות למלחמה כוללת של ישראל על עיקרון של העתקת הקרב לשטח האויב, דוקטרינה שמקורה בממדי המדינה הצרים ובחוסר העומק האופרטיבי שלה.¹⁸ קיימת סבירות גבוהה למדי כי דבקות ישראל בתפיסה זו – שתיראה מפתח מאוד לאור הגבולות המצומצמים של ישראל לאחר השלמת תהליך אוסלו – תיצור מתח עם שכנותיה. אף על פי שהתפתחויות טכנולוגיות מטילות צל כבד על רלוונטיות תפיסה זו בעתיד (ראה להלן), סדר הכוחות הנוכחי של צה"ל עשוי לעורר חשש רב ביחס לטוהר הכוונות ההגנתיות של ישראל.

האתגרים של השלום

מכל הנימוקים שהובאו לעיל ברור שיהיה צורך בשמירת כוח צבאי חזק על מנת לערוב ליציבות השלום לאורך זמן ולהבטיח כי שינויים מקומיים או גלובליים לא

יחשפו את ישראל לאתגרים עתידיים. ישראל עדיין תזדקק לכוח הרתעה אמין המושתת על יכולות קונבנציונליות איתנות.

האבחנה הזו, לפיה השלום מציב גם סיכונים ולא רק הזדמנויות, יוצרת סדרת בעיות מורכבות. פרט לעלויות הכבדות הכרוכות בהחזקת הצבא, יהיה צורך בהיערכות מחודשת של צה"ל, היערכות שמשמעותה, בין היתר, בניית בסיסים חלופיים, רכישת אמצעי התרעה, ואיסוף מודיעיני שיהוו תחליף לנכסים טריטוריאליים שעליהם ויתרה ישראל. צרכים אלה יחייבו נגיסות הולכות וגדלות בתקציב המדינה, בעוד שבקרב ישראלים רבים תהיה צפייה ל"דיבידנד שלום", שמשמעותו הפניית משאבים נוספים לתחומים כגון בריאות, חינוך ותעסוקה. יצוין שבסקרים שערכו אשר אריאן ומכון יפה,¹⁹ רק 37% מהנשאלים בקרב הציבור היהודי בישראל תמכו בהגדלת תקציב הביטחון, בעוד 33% בלבד הביעו את הסכמתם לגביית מסים נוספים לשם הגברת הביטחון. נוסף כי מאחר שנתונים אלה נאספו אחרי שבעה חודשי עימות מזוין עם הפלסטינאים, קשה להאמין כי הנכונות הציבורית להגדלת תקציב הביטחון תגבר לאחר שלום כולל שמשמעו שקט ויציבות.

סביר כי יהיו שיטענו כי על ישראל לקצץ בכוחה הקונבנציונלי ולהישען על הרתעה גרעינית – שעלותה זולה יחסית – כפי שארצות הברית ניסתה לעשות בשנות החמישים.²⁰ ברם, גישה זו עלולה להתקל בשורת בעיות. אף על פי שהיכולת הגרעינית של ישראל היא מהותית בפרופיל ההרתעה שלה, היא אינה עונה על מגוון האיומים שמולם תעמוד ישראל: קיים ספק שאיום בשימוש בנשק גרעיני, בהתחשב בממדיו הקטנים של האזור, ייחשב אמין וזאת מאחר שהמדינה שמשגרת נשק כזה תיפגע קשות מהפיצוץ ומהנשורת. גם אם קיימים סוגים שונים של נשק גרעיני שמויעדים לשימוש באזורים קטני ממדים, קיימים קשיים בפיתוחם, ואין לדעת אם ישראל הצליחה (או ניסתה) להתגבר עליהם. טיעון דומה תופס, במידת-מה, על נשק ביולוגי – הסכנה של blowback – כלומר, סכנה ששינויים ברוח ובמזג אוויר או דליפת רעלנים לתוך מקורות מים משותפים יחזירו רעלנים לישראל או למדינה שלישית שאינה צד למשבר – אינה מבוטלת. איום כזה עשוי להיות אפוא אמין רק במצבים חמורים ביותר. מעבר לכך, השימוש בנשק בלתי קונבנציונלי ייתפס בחומרה בעיני מדינות האזור והעולם כאחד. סביר להניח שמעשה כזה ייצור איבה עמוקה ביותר, ויוביל למעגל מסוכן של הסלמה מתמשכת ואף מלחמה כוללת מצד מדינות ערב, ונידוי מצד הקהילה הבינלאומית. מכאן שיש צורך להחזיק אמצעי הרתעה שהחומרה בשימושם אמנם רבה, אך לא רבה עד כדי כך שאיום להפעילם ייראה כבלתי אמין. האם ניתן לאיים במכה גרעינית על הסתננות של חוליית מחבלים או על אירוע בלב הים? מעבר לכך, יש עוד שאלה מורכבות: מבחינה רשמית, ישראל דבקה במדיניות של עמימות גרעינית; מעבר להשלכות בזירה הבינלאומית, ויתור על מדיניות זו, וחשיפת היכולות הבלתי קונבנציונליות של ישראל, יהוו תמריץ ניכר

למדינות האזור לזרו את מאמצי הפיתוח שלהן (או, חמור יותר, להתאגד ולפתח יכולת משותפת).

שינויים והתפתחויות תודעתיים בעקבות השלום

ההתפתחויות במחשבה הפוליטית-לאומית

ההיבטים האסטרטגיים שהוצגו בפרק הקודם לא יתרחשו בחלל ריק, אלא במקביל להתפתחויות חברתיות, פוליטיות ותודעתיות בישראל ובזירה האזורית והעולמית. ברם, לשם הצגת התמונה המלאה, הכוללת אילוצים אסטרטגיים מחד גיסא, רציונליים פוליטיים-חברתיים מאידך גיסא, ינסה פרק זה לקדם מספר הנחות יסוד לגבי השינויים הצפויים באופי המלחמה ובארגון המערכות הצבאיות. נטען כי שינויים לחול שינויים מהותיים בתפיסת מדינת הלאום, שינויים אשר ביחד עם סיום המלחמה הקרה והתפתחויות טכנולוגיות ייצרו סביבה בינלאומית שונה מזו המוכרת לנו כיום. כמו כן ידגיש הפרק את חשיבות הפנים על החוץ – תפיסת כוחות צבאיים לאומיים כגופים הנשענים על חברות לאומיות. כתוצאה מכך, שינויים חברתיים – כזהות, בדמוגרפיה ובעיסוקים כלכליים – יבואו לידי ביטוי בבניית כוחות צבאיים יבשימושם.

השינויים האמורים יורגשו בישראל במישורין ובעקיפין: במישורין, טכנולוגיות חדשות יחייבו בחינה חדשה בתפיסת הביטחון הישראלית, בבניית כוחה, בדפוסי הסיירות בצה"ל וביחסיו עם החברה הישראלית בכללותה. בעקיפין, שינויים בנורמות בינלאומיות ישנו את הסביבה הביטחונית-מדינית שבה יפעל צה"ל, ואת התודעה הציבורית באשר לפעילותו.

ארבע הנחות עיקריות אשר הדריכו אותנו בבחינת השינויים לעיל הן:

1. התפיסה הפוליטית-לאומית המערבית, שעניינה מבנה מדינת הלאום, ייעודה ומקורות הלגיטימציה שלה, נמצאת בתהליך שינוי. תהליך זה מקעקע בתורו חלק מן התפיסות המסורתיות הנוגעות לאופי מדינת הלאום, ולשימוש בכוח צבאי. שינויים אלה – אשר השפעתם נבחנת במחקרים החוסים תחת המטרייה התאורטית שנהוג לכנותה פוסט-מודרניזם צבאי – כבר נותנים אותותיהם על אופי המלחמה ועל השימוש באלימות מצד המדינה, ונראה כי מגמה זו תימשך.
2. ישראל רואה עצמה, תרבותית ופוליטית, כחלק מן המערב, ורבים מאזרחיה רואים בחברות המערב כרוטר לנורמליות ולתקינות החברה הישראלית. ואכן, זרמים ומגמות מחשבתיים שמקורם במערב מוצאים דרכם לשיח הציבורי בארץ ומאמצים על ידי מגזרים נרחבים (ולא-דווקא על ידי השמאל היהודי-ציוני גרידא).

אימוץ שיח זכויות האדם וזכויות המיעוט בקרב המיעוט הערבי-ישראלי מהווה דוגמה ראויה לכך.²¹

3. ארצות הברית והאיחוד האירופי ימשיכו לקבוע את הנורמות להתנהגות בינלאומית, הן לגבי השימוש בכוח צבאי והן לגבי צמצום תפיסת הריבונות. לפיכך, צדדים לסכסוכים באזור, ובראשם ישראל, ימשיכו לחפש לגיטימיות דרך הגוש המערבי גם במקרים של עימותים פנימיים. בנוסף, מדינות שפיתחו תלות במעצמות המערב, בעיקר בתחום היכולות הצבאיות והאסטרטגיות, כישאל ומצרים, יהיו חייבות לשקול תגובות אירופיות ואמריקניות אם ישקלו שינויים בסטטוס קוו האזורי. במקרים מיוחדים (כמו במלחמת המפרץ, או לאחר התקפת הטרור על ארצות הברית בספטמבר 2001), עשויות המעצמות לחוץ על גורמים אזוריים להגביל אופציות פעולה מסוימות או לוותר עליהן גם אם הן נועדו לשרת אינטרסים חיוניים בעיני מדינות האזור. בנוסף, עצם מודעות השחקנים האזוריים לאווירה הבינלאומית החדשה משפיעה ותשפיע על עיצוב הדוקטרינות הביטחוניות שלהם.

4. מדינות המערב ימשיכו לשמש מקור עיקרי לרכישת מערכות נשק מתקדמות לישראל ולחלק ממדינות ערביות באזור. מערכות אלה יתוכננו וייבנו לפי תפיסות טקטיות, אופרטיביות ואסטרטגיות מערביות. רכישת המערכות תחייב את כוחות האזור הקולטים אותן לאמץ תפיסות ותורות לחימה מערביות, כפי שדוקטרינות סובייטיות אומצו בידי מדינות ערביות בשנות החמישים, וכפי שדוקטרינות אמריקניות, שעניינן הפעלת כוח אווירי, אומצו בידי תורכיה וישראל החל בשנות התשעים.²²

פרק זה מתחלק לכמה פרקי משנה. ראשית, נגדיר את רעיון הפוסט-מודרניזם בהקשר הצבאי-מדיני. לאחר מכן יבוא דיון על הרלוונטיות של שיח זה למקרה הישראלי, הן מבחינת שינויים בהלכי-רוח פנימיים, והן מבחינת מעמדה של ישראל כשחקן אזורי ובינלאומי. כמו כן, כדי לעמוד על התפתחות צורכי הצבא, נדון במפורט בשינויים המתרחשים בטכנולוגיה צבאית ובהשפעתם על ניהול הקרב (ה"מהפכה בעניינים צבאיים"). לבסוף ננסה לקשור את כל הגורמים לעיל כדי לבחון שינויים אפשריים במערכת השירות בצה"ל, ובנטל הביטחון.

לקראת עידן של פוסט-מודרניזם צבאי

מאז סוף המלחמה הקרה, התחוללו שינויים במחשבה הפוליטית והפילוסופית באירופה ובארצות הברית. קריסת ברית המועצות הובילה חוקרים כפוקוימה ומולר²³ לתהות האם לא הגיע המערב למעין אחרית ימים, לעידן שבו אין עוד מלחמות, והעולם כולו מאמץ שיטות וערכי ממשל מערביים-ליברליים. הופעתם והרחבתם של גופים על-לאומיים כדוגמת האיחוד האירופי, NAFTA, Mercosur (השוק המשותף

של ארגנטינה, ברזיל, פרגוואי ואורוגוואי) ואחרים, גרמו להנטינגטון²⁴ לטעון כי **הכנסה** האידאולוגיה כבר חדלה מלהוות בסיס לסכסוכים בינלאומיים; במקומה **הצדד** גושים "ציביליזציוניים" (מערבי, היספני, אסלאמי, קונפוציאני וכו') ומרבית הסכסוכים הבינלאומיים יתקיימו באזורי התפר שביניהם: באוקיינוס השקט בין סין לארצות הברית, בבלקן ובמרכז אסיה, וכצפוי, במזרח התיכון.

בנוסף, תהליך הגיבוש יוצר שינויים פנימיים חשובים: היווצרותם של גושים **רב-לשוניים** ורב-תרבותיים במסגרת קומונות פוליטיות מבוזרות יוצרת תהליכים **חדשים** לאלה שאפיינו את האימפריה העות'מנית; הגירה פנים-גושית ובין-גושית **מסיבית** זה מכבר את הזהות האתנית המסורתית שעליה בנויה הלאומיות **הקלאסית**, ובעקבותיה יחולו שינויים בתפיסות של "הם" ו"אנחנו".

השינויים האלה – הפנימיים והחיצוניים כאחד – שימשו זרז להתבוננות חדשה **באופי** מדינת הלאום, בדרכים שמושפעות על ידי האסכולה הפוסט-מודרנית. קריאת **ההגדרה** על תפיסות מסורתיות שעניינן זהות הפרט ואופי המדינה נובעת משינויים **אסתיים** וקולקטיביים בחברה ובדת. הזוועות ומעשי האיבה במאה הקודמת החלישו את הלגיטימציה של ממשלות ושל הכנסייה כאחד – שתי הצלעות מבין השלוש **ב"משולש הקדוש"** (אל, מלך וארץ) אשר ביחד שימשו בסיס לזהות לאומית. היה זה **אד טבעי** כי שינויים בשתי הצלעות הראשונות במשולש האמור יובילו להתבוננות **חדשה** גם בשלישית. כצפוי, אם אופי מדינת הלאום עשוי לעבור רוויזיה, תהיה לכך **השפעה** על אופי הסכסוכים בין מדינות ושינוי תצורת כוחותיהן הצבאיים. שינויים **אשר** כונו בידי חוקרים רבים **פוסט-מודרניזם צבאי** – מושג המתייחס לתהליכי גיוס **משאבים** ולניהול סכסוכים בידי אותן מדינות. מוסקוס (Moskos) סיכם את הדיון **הזה** בהקשר הנוכחי כלהלן:

התנועה הפוסט-מודרנית התחילה כסגנון גחמני באדריכלות סביב 1960, כתגובה לאסכולה ה"בינלאומית" שרווחה אז. בשנות השבעים פוסט-מודרניזם הפך לסגנון אופנתי בביקורת ספרותית, ולפיו כל "טקסט" (התבטאות, רומן, אירוע היסטורי וכד') קיים ללא פרשנות סופית או החלטיות, ונתון לפרשנות ולפירושים מחדשים באופן תמידי. אין זה המקום לנהל דיון כולל על הפוסט-מודרניזם; די לענייננו לציין כי המבט הפוסט-מודרני חותר תחת ערכים אבסולוטיים, ומכניס מידה עמוקה מאוד של יחסיות לתוך השיח. המושגים האופרטיביים הם פלורליזם, קיטוע (fragmentation), הטרזוגניות, דהיקונסטרוקציה, חדירות, ורב-משמעותיות (ambiguity).²⁵

הניסיון לאתר ולתאר השפעות מעין אלה אינו פשוט. יחד עם זאת, חשיבותן מחייבת ניסיון. המלחמה, כפי שהיא מוכרת לנו מתחילת המאה התשע-עשרה ועד ימינו אנו, אינה תולדה של כללים נצחיים כי אם צירוף של התפתחויות חברתיות וטכנולוגיות, שבכללותן נקראות **המודרנה**.²⁶ כאשר יעברו הם רוויזיה, תשתנה המלחמה אף היא.

כדאי לזכור בהקשר זה שהיווצרות מדינת הלאום בצרפת היא שאפשרה את הקמת הצבאות ההמוניים הראשונים (עם החלת גיוס כלל-אזרחי), שבאמצעותם מיגר נפוליון את ה-anciens regimes של פרוסיה ואוסטריה-הונגריה. התייעוש, ועמו פיתוחם של אמצעי לחימה חדשים, הגבירו את הקטל בשדות המלחמות במאות התשע-עשרה והעשרים, כאשר התותח, המוסקט והפרש הוחלפו בארטילריה, ברובה ובטנק. מסילות הברזל אפשרו שינוע צבאות ענק בכל עונות השנה ותפעול אספקתם. הצירוף המורכב הזה – שהכיל גורמים פוליטיים/לאומיים, דפוסי עיור, תעסוקה, תעשייה, וטכנולוגיה – הכפיל את אבירות המלחמה עד כדי זעזוע. מלחמת קרים, מלחמת האזרחים בארצות הברית ומלחמת העולם הראשונה היו האינטנסיביות והטוטליות בתולדות המערב מאז חתימת הסכם נסטפֶּלֶה ב-1648: הפנים המלחמתיות של העולם המודרני החדש. מאחר שכך, סביר שגם המעבר לעולם הפוסט-מודרני ישפיע אף הוא על אופי המלחמה. השפעה שבחלקה משתקפת בדיונים על ה-RMA (ראה להלן).

עם זאת, יש קושי בניסיון לאתר את מגמות המחר כבר היום. מנקודת ראותנו הנוכחית לא נוכל לדעת מה מהווה מגמה בת-קיימא ומה משקף תפיסות או השערות זמניות. חלק חשוב בתפיסה הפוסט-מודרנית הצבאית, למשל, נובע מהעיסוק במשטרי ביטחון ובנורמות בינלאומיות אשר אמורים לקבע מצב שבו אין איום ישיר על ארצות המערב. העיסוק באלה יצר רושם שלפיו החזון הליברלי של היחסים הבינלאומיים עומד להתגשם: עולם אנרכי ומסוכן יהפוך אט-אט לעולם שיעיבותו מושתתת על נורמות התנהגות.²⁷ אך ייתכן ששיח הנורמות והמשטרים יתברר כפרי צירוף מקרים פוליטי: מסה קריטית של מנהיגים בעלי אוריינטציה ליברלית שנבחרו בשנות התשעים (ביל קלינטון, טוני בלייר, גרהארד שרדר, ובמידה מסוימת ליאונל ז'וספין) חברה יחד ויצרה רושם כי בריתות ומשטרים בינלאומיים היו לא פחות מצו השעה. עלייתו של ג'ורג' ו' בוש, מנהיג שככל הנראה מפקפק בחזון הליברלי (כפי שעולה מעמדותיו ביחס לבקרת נשק ומתמיכתו בהגנה לאומית מפני טילים בליסטיים), מטילה מידה של ספק לגבי עתידה של גישה זו. עוד מוקדם לקבוע שהקואליציה נגד טרור, שמבקש בוש להקים בעקבות המתקפה על מרכז הסחר העולמי, תשנה רושם ראשוני זה. מכל מקום, המסקנה מכך היא שנגזר על תחזיות ונבואות להיות חלקיות וזמניות. מעבר לאזהרה מתודולוגית זו, עולה מן הדברים תובנה נוספת: העולם יוסיף כנראה להיות מקום אלים ולא יציב, גם אם אופיה של אי-היציבות העתידית הזו אינו נהיר לנו כעת. לכן, על אף שחלק זה מביא מודלים מסוימים ההולמים את אופיו ואת תצורתו של הצבא הפוסט-מודרני, נכון לעכשיו מדובר בהערכות ביניים גרידא. כפי שהגה הֶגֶל, הפילוסוף (וכמהוהו הסטודנט ליחסים בינלאומיים) אינו רק יצור בן זמנו, אלא גם אסיר בתוכו.

הבייה והשימוש בכוח צבאי בעידן הפוסט-מודרני

בליטריזיה ומיליטריזם: כל מדינה המבקשת לבנות צבא חייבת ראשית כול לפתח כשונות אשר יאפשרו לה להפיק יכולות צבאיות מנכסיה האסטרטגיים (עושר, אבולוסייה, טריטוריה). לאמור, כדי שיהיו חיילים יש לגייס אזרחים לשורות הצבא, להכשירם, לדאוג לאספקתם ולהנהיגם. אמצעי לחימה דורשים פיתוח כלים והקמת כשונות לייצורם, איוש יחידות שדה מחייב בניית בסיסים צבאיים וכו'. את האמור לעיל הכליל החוקר גיליס²⁸ תחת הכותרת "מיליטריזציה" (militarization). לשיטתו, בליטריזציה מוגדרת כ"התהליכים המורכבים והמנוגדים שבאמצעותם החברה האזרחית נערכת על מנת ליצור אלימות" – קרי, יכולת צבאית.

למרות הדמיון בכתיבה ובצליל, יש להבדיל בין מיליטריזציה לבין מיליטריזם (militarism). בעוד מיליטריזם מתייחס כאמור ל"דוקטרינות או למערכות אשר מקדשות את המלחמה, ומעניקות קדימות לכוחות צבאיים בחברה ובמדינה".²⁹ בליטריזציה קיימת גם במדינות שאינן עונות על תיאור זה, אם כי במידה שונה. גישה מיליטריסטית יכולה לסייע למדינות בעלות צרכים צבאיים רבים לגייס תמיכה ציבורית להקצאת משאבים לכוחות הביטחון (שבאים, יש לזכור, על חשבון משאבים לסטורות אחרות, כחינוך או בריאות). ברם, כל מדינה אשר מחזיקה בצבא (כלומר, כמעט כל מדינות העולם) צריכה לפתח תהליכים שייחשבו, מן הסתם, למיליטריזציה.

המחקר המתייחס למיליטריזציה פוסט-מודרנית בוחן אפוא שינויים שחלו בשיטות ובדרכים שבאמצעותן מדינות וחברות מערביות מתגייסות לקראת סכסוכים מזוינים במאה העשרים ואחת. כמו בכל קונסטרוקציה היסטורית, יש חפיפה מסוימת בין מודרניזם ופוסט-מודרניזם. אין מדובר במהלך חד ומאורגן לזניחת התפיסות המסורתיות לטובת אסכולה חדשה, כי אם ביציר כלאיים המשלב בתוכו דוקטרינות ותיקות ומוכרות עם מחשבות ומענות שמכוונים כלפי איומים ואתגרים חדשים. כמו כן, מדובר בתהליכים אשר השפעתם ניכרת יותר על חברות מערביות מאשר על אחרות, וזאת מכמה סיבות: ראשית, המודרניזם, כמכלול של אסכולות החובקות את הפרט, החברה ומדינת הלאום, נולד כתפיסה ששורשיה בפילוסופיה הפוליטית המערב-אירופית; שנית, השינויים המקעקעים את מכלול אסכולות זה נובעים אף הם משינויים ומהיערכויות חדשות בחברה המערבית. המלחמה הקרה הייתה מלכתחילה סכסוך בין מדינות בעלות היסטוריה ומסורות משותפות בזירה האירופית, וסיומה הסיר את האיום הקיומי שריחף מעליהן. בשאר חלקי העולם, נשאר איום מסוכסוכים רבים בעינם, אם לא הוחרפו כתוצאה מהתפרקות המערכת הבינלאומית הדו-קוטבית.

הבחנה זו תקפה במיוחד במזרח התיכון, אזור שבו להגמוניה המערבית תפקיד חשוב. היעלמותה של ברית המועצות שינתה, ללא ספק, את קווי המתאר של הסכסוך

הישראל-ערבי ואת הדפוסים שבאמצעותם הוא בא לידי ביטוי. אך הצורך לטפל בשורשי הסכסוך ממשיך להוות אתגר לעמי האזור ולמעצמות מחוצה לו, זאת על אף, או אף מפני, שמדינות האזור אינן "מערכיות" או "מודרניות" במלוא המובן של מושגים אלה. זאת ועוד: כפי שכתב סעיד,³⁰ ייתכן שאין ממש בחלוקה בין מערב למזרח; ההבחנה קיימת כי התפיסה משרתת צרכים שונים, הן בזירה התאורטית והן בזירה הפוליטית.

מוסקוס מונה חמישה שינויים שמאפיינים את המעבר בין מיליטריזציה מודרנית למיליטריזציה פוסט-מודרנית. הרלוונטיים מביניהם לענייננו מופיעים להלן:³¹

- *חדירות הולכת וגוברת בין תחומים חברתיים וצבאיים, כרמה הארגונית והתרבותית*: החוקר האמריקאי ג'ונ'וויץ'³² הבחין כבר לפני כשלושים שנה כי הצבא האמריקני התחיל לעבור שינוי – מארגון ממסדי לארגון תפקידי. דהיינו, השפעתם של אספקטים חברתיים-ארגוניים שדרשו נאמנות לערכים ולמערכת צבאית נפרדת וחובקת כול – אשר הכילה בתוכה את החייל ואת משפחתו כאחד – הולכת ופוחתת. במקומם התחיל הצבא להתאים יותר ויותר לתדמית המעסיק שחייב להתחרות על ידיים עובדות בשוק הפתוח על ידי מתן תנאים כלכליים ואישיים.³³ כמו כן, מפקדי הארגון התחילו בהדרגה להידמות למנהלים מקצועיים אזרחיים במקום למצבאים-גיבורים ההולמים את הדימוי הקלאסי, והמגמה הפוסט-מודרנית ממשיכה ומקצינה תופעה זו. אנשי צבא טיפוסיים בעידן הפוסט-מודרני חופשיים יותר לעבור מהאזרחות אל הצבא וחוזר חלילה. הסיכוי הוא שכישוריו של חייל מצוי, שמתמחה בשורה של מקצועות עתירי טכנולוגיה, יתאימו לצורכי המערכת האזרחית לא פחות מאשר זו הצבאית. זאת ועוד, תרבות העבודה בשתי המערכות הללו דומה יותר מבעבר, עובדה שחייבה את הצבא האמריקני להכפיל את מאמציו למשוך מתגייסים בעלי כישורים גבוהים, ולהשאירם בשורותיו.

באשר לצה"ל, יש להסתכל על תופעה זו בצורה שונה במקצת. ראשית, כפי שמציינים הורביץ וליסק ופרלמוטר,³⁴ הגבול שמפריד בין התרבות והסביבה האזרחית לצבאית מעולם לא היה ברור כמו במדינות אשר מסתמכות על שירות צבאי מקצועי ארוך טווח. בניגוד לצבאות אחרים בשלהי המאה העשרים, צה"ל בנוי על מערכת של שירות חובה ומילואים: מערכת היחסים בין האזרח והצבא היא ארוכת טווח ורב-תשנים, ההבדל בין חייל לאזרח מיטשטש בכל הנוגע למילואימניק הישראלי וטיב היחסים בין מפקדים לחיילים מתאפיין עקרונית בהיעדר פורמליות. מעבר לכך, המסלול הפיקודי בצה"ל מתחיל רק לאחר שירות התחלתי כחייל מן השורה. מסיבות אלה הפערים המעמדיים הרחבים שאפיינו צבאות אחרים בלטר פחות בצה"ל (אם כי לא נעלמו לגמרי, במיוחד בעשורים הראשונים של המדינה). ברם, למרות החפיפה ההולכת וגוברת בין צורכי הצבא לצורכי השוק הפרטי,

הצבא קשיים גוברים של הצבא להשאיר אזרחים מוכשרים בין שורותיו, ייתכן שהתמקצעות תגביר דווקא את הפערים בין הצבא לחברה, וזאת מאחר שהשירות עשוי להשתנות על מנת ליצור מעמד מקצועי מורחב על בסיס קבוע (ראה להלן). שינוי כזה עלול ליצור בשלב הראשון רובד צבאי נפרד מהחברה האזרחית, ובשלב השני תחושת אדנות ועליונות. מצב כזה עשוי לחייל מקצועי לזנוח את חובתו לקבל את החלטות הדרג הפוליטי, תופעה שפירטור מגדיר כ-"praetorianism".³⁵

כך באיר³⁶ ציין במסגרת הדיון בסוגיה זו של יחסי צבא-ממשל כי לצה"ל היה תפקיד חשוב – וחסר-תקדים בהשוואה למדינות דמוקרטיות אחרות – בקבלת החלטות ביטחוניות בישראל. למרות הסיכונים הרבים הטמונים במצב זה, כגון *שיבוש קבוצתי* (group-think), פיקוח ממשלתי לא מספק על גופי הביטחון, *השקפת ההפרדה* בין הצבא לדרג המדיני, תמיד ניתן היה לסמוך על קיום שפה משותפת בין הממשלה לצבא הודות לייצוג משמעותי של אנשי צבא בכירים בשורות הבטח והממשלה. אולם, עם בוא השלום סביר כי קציני הצבא יאבדו ממעמדם הבלט בתקשורת ובשיח הפוליטי. יחד עם זאת, אם אמנם יסיט השלום את מוקד הפוליטיקה הפנימית לעניינים חברתיים יותר, הרי שקהל הבוחרים יהיה פחות כרסנע מרקע צבאי עשיר בבואו לקלפי. התפתחות זו, המיתוספת לעובדה כי אין בישראל מנגנונים מפותחים לקבלת החלטות ביטחוניות ולפיקוח על גופי הביטחון, *בהווה* סיכון ליציבות השלטון הדמוקרטי בישראל. ייתכן שהמועצה לביטחון לאומי שהוקמה זה מכבר תשמש תרופה מונעת למחלה אפשרית זו, הגם שעוד מוקדם להרחיק דעה בנושא. עם זאת, ניתן לתהות על ההחלטה למנות קצין בכיר לתפקיד ראש המועצה.

נראה כי יהיה צורך חד-משמעי בחיזוק המנגנונים ברשות הממשלה והכנסת לפקח על הפעילות השוטפת של צה"ל ולבקר אותה. צעד זה עשוי לשפר את השליטה של הדרג המדיני על הצבא, כנהוג במדינות דמוקרטיות אחרות, ולתרום להגברת אמון הציבור בצבא – המחייב דבקות בשקיפות ובטוהר מידות כעקרונות מנחים. ניתן לטעון כי פיקוח אזרחי מוגבר על מערכת הביטחון – במיוחד בשלב ראשוני – יחשוף את הצבא לביקורת ציבורית נוקבת, ומכאן גם יפגע בתדמיתו. אולם, אם נבחן סוגיה זו בטווח הארוך, השקיפות תחזק את אמון הציבור בצה"ל ובפיקוח עליו. כמו כן, החלת מדיניות של שקיפות תעמעם את התחושה שהפיקוד הבכיר בצה"ל מסתיר מפני הציבור ליקויים ותאונות, ותמחיש כי מערכת הביטחון מחויבת לסטנדרטים של מנהל תקין.

• *צמצום הריכוז הפנימי בקרב כוחות הביטחון בין הזרועות השונות, הדרגות, והלוחמים מול אנשי המקצועות התומכים*. בצבא הפוסט-מודרני ועתיר הטכנולוגיה ידע ומיומנות בתחומים נדרשים תופסים חשיבות מרכזית, בעוד שערכים

מיליטריסטיים, סינון ומיון על בסיס רקע כלכלי-חברתי מתאים, או תחרות פנימית בין זרועות הצבא (ים, אוויר ויבשה) יהיו פחות שכיחים מבעבר. כתוצאה מכך, ניתן לשער שמחסומי העבר שהגבילו קבוצות מסוימות מלהתקדם לנקודות מפתח יוסרו, מכיוון שהכישורים הטכניים הדרושים למערכת, יחד עם הצורך להתחרות בשוק הפרטי, יחייבו את הצבא לקדם את אנשיו על בסיס יכולתם גרידא, בלי להתחשב בשיקולי מוצא, דת או מגדר.

תופעה זו, אם תתמש, עשויה להוביל לשינוי מפליג ביחסים בין האליטות הצבאיות לאזרחיות. כדי להבין קשר זה, יש להעמיק באופי יחסים אלה כפי שהם עומדים כיום. עציוני-הלוי³⁷ ציינה כי בצורתו הנוכחית הצבא משמש "מאגר אליטות"; את תכונותיו היא מפרטת כדלקמן:

... הפיקוד הצבאי איננו קולט אנשים מאליטות אחרות, הוא פולט אנשים לאליטות אחרות: רבים ממפקדי הצבא עוברים בתום שירותם לצמרת הפוליטיקה, הביורוקרטיה, החברות הציבוריות [...] ועוד.

האליטה הצבאית איננה אם כן אליטה של אליטות, אך היא משמשת מאגר-גיוס לאליטות אחרות. בכך היא הופכת אותן לאליטות של אליטות, לאליטות שמרבים להיכנס אליהן מאליטה אחרת, דהיינו לאליטות אליטיסטיות; בכך היא תורמת בלא-ישים לאליטיות של האליטות בישראל.

עציוני-הלוי מתארת למעשה מצב שבו לצבא יש יכולת כמעט בלתי מוגבלת לגייס כוח אדם איכותי, אך כל זה יכול להשתנות עם מעבר החברה הישראלית לכלכלה גלובלית – תהליך אשר צפוי לצבור תאוצה בעידן של שלום כולל. בעבר, כאשר הכלכלה הישראלית עוד הייתה בתהליכי גיבוש, והמדינה הייתה ענייה כבעלי מיומנות בניהול מערכות גדולות, הכשרה צבאית שימשה בסיס לאנשי צבא אשר חיפשו קריירה שנייה בעסקים או בפוליטיקה. כפי שכבר נטען, השלום עשוי להחליש את הקשר בין הקצונה הבכירה לבין הפוליטיקה הישראלית. אך הדבר יפה גם לשוק הפרטי: עליית החשיבות של המגזר הפרטי במשק הישראלי (שרק תפוס תאוצה, יש לשער, בעידן של שלום כולל), ועמה יצירת תשתית השכלתית להכשרת אנשי עסקים (כמו העלייה במספר מסלולי הלימודים למנהל עסקים באוניברסיטות בישראל), עשויות לגרום לכך שההכשרה הצבאית תאבד חלק מייחודיותה הנתפסת ולא תוסיף למשוך בעלי כשרון לקריירה צבאית. במקום לפלוט אנשים לצמרת העסקית והטכנולוגית, הצבא דווקא ינסה למשוך אותם פנימה ולשמרם. לתופעה זו השלכות על מערכת הביטחון כולה. הצורך להתחרות ולהתמקצע יעלה את המחיר הנדרש לגיוס אנשים מוכשרים, בעוד הצורך למצות את הפוטנציאל שבהם ולהימנע מ"כבוזם" על תפקידים משניים, עשוי לדרבן את צה"ל לנסות "לאזרח" תפקידים ומקצועות שהם משניים לייעוד המרכזי שלו: ההכנה לקרב והניצחון בו. צעדים

יבטיח את ביטחון זה כבר נעשו, וסביר שאלה יימשכו בתחומים רבים יותר – תחזוקה, ציוד, כוח אדם, לוגיסטיקה וכד'. כמו כן, עלות המשאב האנושי התפוך מדיניות צבאית על בסיס מין, מגדר או מוצא בלבתי כדאית מבחינה כלכלית. במקום להדוף את הצבא בפתחו, יצטרך צה"ל לשקוד על משיכת חיילים איכותיים לקריירה צבאית. זה משמעות רבה לנשים ולחובשי כיפות סרוגות, שעד כה התקדמותם במיל הייתה אטית למדי. ההשפעות של תופעות אלה על דפוסי שירות יידונו בהמשך חלק זה.

היציבות המשמעות משמעו בין היתר עליית מספרן וחשיבותן של משימות אחרות (OOW, Operations Other than War), כמו השכנת שלום וסיוע צבאי לאזורים מוכי אסון. מעבר זה משקף הרחבה מסוימת בתפיסת האיום הביטחוני מצד מדינות מערביות, תוך גבולות נורמטיביים מסוימים (ראה להלן). אף כי ישראל כבר התנסתה במשימות כאלה, נראה סביר כי תדירות השתתפותה במשימות דומות בעתיד לא תעלה הרבה מעבר לנעשה כעת, בשל הצורך של צה"ל לשמור על רמה גבוהה של מוכנות מבית.

ההשפעות גוברות על גורמים על-לאומיים על מנת לתת לגיטימציה למבצעים צבאיים: גורמים על-לאומיים כוללים את האו"ם (במקרה של מלחמת המפרץ, למשל), את נאט"ו, את האיחוד האירופי, ואת הארגון לביטחון ולשיתוף פעולה באירופה (OSCE). מעבר לכך, הניסיון של האיחוד האירופי לגבש זהות מדינית משותפת אחידה עשוי להיות חשוב מאוד לישראל בעידן השלום. לאירופה באחדות אינטרסים רבים באזור, החל בנפט וכלה בהגירת עובדים זרים מצפון אפריקה. הניסיון האירופי, באמצעות תהליך ברצלונה, לעודד דמוקרטיזציה וסחר חופשי באזור אגן הים התיכון יכול להניב פירות רבים עבור ישראל.

יהוד עם זאת, הישענות גוברת על האיחוד האירופי תחייב את ישראל לשקול כבדות אירופיות ביתר חשיבות. משמע, שלאירופה יהיה מקום מרכזי יותר בגיבוש מדיניות החוץ של ישראל. כמו כן, אפשר לצפות ל"כנאות" כוחות צבאיים, דוגמת Eurocorps (כוח מערב-אירופי משותף שבו נוטלות חלק גרמניה, צרפת, בלגיה, לוקסמבורג וספרד) ויחידות רב-לאומיות אחרות.

חלק ממעבר זה קשור להיעדר איומים ישירים על מדינות הגוש המערבי ומכאן שהוא מיותר החזקת צבא סדיר גדול. בהיעדר איומים ישירים, הישענות על כוחות קטנים יחסית להתערבות מהירה נתפסת כמענה מקובל, למרות התהליכים המורכבים הנדרשים להרכבת כוחות משותפים גדולים יותר. ברם, כפי שדנדקר ציין,³⁸ התחושה שאין איומים אינה שקולה להצהרה כי אין למדינות המערב אינטרסים שיחייבו פעילות צבאית. מעבר לזה, ויתור על הצבא כמוסד אינו בריביוע, שהרי קיומו של הצבא מהווה אחד מסימני ההיכר המובהקים של ריבונות מדינית. טענה זו העלה דנדקר בהתייחס למקרה הבריטי:

מאז המלחמה הקרה העולם... יותר נתון לסערות מאשר במשך ארבעת העשורים הקודמים. לכן, במשך שנות התשעים, ביקשו ממשלות בריטניה לסדר את סדר העדיפויות שלהן מחדש, לפי "תפקידים ביטחוניים" (defense roles).

תפקיד ביטחוני ראשון הנו "להבטיח את שלומה וביטחונה של הממלכה המאוחדת והטריטוריות שבחסותה, אפילו כאשר אין איום חיצוני. זה מחייב את הפעילות השגרית של הריבונות שלה – שבלעדיה לא ניתן היה להתייחס לממלכה המאוחדת כמדינה ריבונית".

... תפקיד בטחוני שלישי – קידום הביטחון של הממלכה המאוחדת במובן רחב יותר על ידי השמירה על שלום ועל יציבות בינלאומית באמצעות מנדטים שמתקבלים באו"ם – נתון מרחב רחב מאוד לפעול לפי שיקול דעת או בחירה, לפי מה שנתפס על ידי הממשלה כאינטרס, ולפי המשאבים שהיא מאמינה שניתן לגייס על מנת לממש אותו אינטרס.

מהאמור לעיל אכן עולה, כפי שנטען, כי מתווי מדיניות בריטים אינם מזהים איום צבאי ישיר על בריטניה. אך יחד עם זאת, התפקיד השלישי מרחיב במידה רבה את חופש הממשלה הבריטית בהגדרת האינטרסים שלה ובאפשרות להפעיל כוח צבאי על בסיס רחב מאוד של עניינים וסוגיות. מן הכתוב עולה עוד שאין ממשלת בריטניה רואה את עצמה מחויבת להתערב למען "שלום ויציבות בינלאומית" בכל מקרה ומקרה, אלא רק לאחר שהיא מצהירה שהתערבות צבאית עולה בקנה אחד עם האינטרסים הפרטיקולריים שלה. כמו כן, התניית פעילות כזאת ביכולת המדינה בגיוס משאבים מהווה פתח מילוט כאשר הממשלה אינה רוצה להיקלע למשימות שאינן נחשבות בעיניה חשובות דיון. במלים אחרות, בריטניה אינה מתחייבת לאכוף נורמות בינלאומיות, אלא מנסה לגייס את העניין הנורמטיבי לצד האינטרסים הפרטיקולריים שלה.

ארצות הברית אימצה לעצמה גישה דומה, אם כי רחבה יותר. ניירות עמדה אמריקניים מרחיבים את תפיסת האיום האמריקנית גם לאיומים בעלי אופי לא צבאי בעליל בשם שמירת "יציבות בינלאומית". לפיכך, סוגיות כמו טרור, סחר בסמים, פשע מאורגן, אסונות טבע ואפילו זיהום סביבתי (העלול להביא למנוסה רבתי מאזורים מוכי אסון ובכך ליצור בעיית פליטים) מוגדרים כתופעות היכולות להוות אינטרס לאומי-חיוני.³⁹ כבמקרה הבריטי, הצהרה זו משמשת מעין הצהרה מקדימה, אשר אמורה לספק מראש אמתלה להתערבות צבאית באזורי מפתח, אך לא התחייבות לעשות כן. האמרה האמריקנית השגורה "לא נהיה השוטר העולמי" מבחירה שמדובר בהרחבת הבסיס להתערבות צבאית בעבור אינטרסים אמריקניים, להבדיל מהצהרת אמונים לסדר יום עולמי.

מכאן נובע הסיכון ואי-הבהירות בעיסוק חדש זה. בשני המקרים שהוצגו לעיל מודגשת ההתחייבות לאמתלות נורמטיביות, אך לא למחמת נורמטיביות. המדינות

מתחייבות שבהתערבותן יתבססו על נורמות העולות בקנה אחד עם מטרות הריבונות, אך הן אינן מתחייבות להגן על נורמות אלה באופן אחיד בכל אזור ובכל מקרה. ההוכחה לכך היא ה"גמישות" המתגלית כשמדובר בזכויות אדם בסין, ברוסיה ובמפרץ הפרסי, או בשלטון ייצוגי בפקיסטאן.

רא עקא, ככל שמדיניות זו מובנת ואף מוצדקת משיקולי realpolitik צרים של מדינה או ברית מדינות, היא יוצרת אי-בהירות וחשדות מצד מדינות שלישיות. איך יפלו ארצות הברית או אירופה במקרה של התקפת טרור על ישראל לאחר חתימת הסכם שלום? האם ארצות הברית תתמוך בתגובות ישראליות או תעדיף להיענות לאינטרסים כלל-ערכיים? האם ישראל תוכל לסמוך על תמיכת אירופה באו"ם במקרה כזה, או שמא תמצא עצמה לבדה? כך ניתן להבין את החשיבות הגוברת של התקשורת ושל דעת הקהל העולמית: כל צד לסכסוך יהיה חייב "לשווק" את עצמו בציבור, וזאת כדי לוודא שהוא מצטייר כלוחם מצד ה"צדק", וכדי להבטיח שפעילות צבאיות שמטרתן להגן על אינטרסים יתפסו כעולות בקנה אחד עם סדר הנורמטיבי מערב-עולמי.

הדגמה לכך מביא ברום⁴⁰ בהקשר של נסיגת צה"ל מדרום לבנון. הוא מציין ש"ישראל זכתה אמנם לגיטימציה מהאו"ם ומהקהילה הבינלאומית כתוצאה מצעד זה, אך לא הצליחה בתרגום הישגים אלה לתמיכה ממשית אשר תביא את ממשלת לבנון להשתלט על האזור (על אף, יש לומר, שהתגובות הבינלאומיות להתקפות הנגד על תחנות מכ"ם סוריות מצד ישראל זכו לתגובה מרוסנת). לפיכך, למרות ההסכמים בדבר עמדות ישראל, האלימות שפרצה בין ישראל לבין פלסטינאים סיבכה את המצב, ותקעה טריז בשיתוף הפעולה שלה עם מדינות אחרות בעלות אינטרסים רבים יותר במזרח התיכון. הנסיגה מראה שניתן באורח חד-צדדי למלא את דרישות האו"ם והקהילה הבינלאומית, אך כאשר מדובר בצורך לגייס את הריבונות, הרי שהמצב קשה יותר; ישראל אינה יכולה להוביל מהלכים אלה לבדה.

עד כה התמקד הדיון שעניינו פוסט-מודרניזם צבאי באמצעות השוואה לשינויים בהתרחשים בקרב מדינות אירופה וצפון אמריקה. אף על פי שניתן לאתר תהליכים בקבילים בישראל, חשוב להדגיש כי תהליכים אלה מתקיימים בסביבה ביטחונית יצרנית שונה לחלוטין מזו שבמערב אירופה ובצפון אמריקה. חתימת הסכמי שלום עם מדינות האזור לא תסלק בישראל, כאמור, כל חשש מפנייה אפשרית לשימוש בכוח צבאי בידי מדינות ערב ולהפך. ייעודו העיקרי של צבא ההגנה לישראל – בניגוד לצבאות באירופה ובארצות הברית – יוסיף להיות הגנה על גבולות המדינה החיי אזוריה. אפילו לאחר ההתקפה של ה-11 בספטמבר והכרזתה של ארצות הברית על "מלחמה נגד טרור", ברור כי אין מדובר במצב שהוא איום צבאי קלאסי שיבוא להכרעה בשדה הקרב, נוסח מלחמות מסורתיות.

מכאן נובע השוני העיקרי בין התפיסה המערבית/הפוסט-מודרנית לזו של ישראל. אף על פי ששלוש עשוי לשכך משמעותית את החשש ממלחמה ערבית-ישראלית כוללת, אין מדובר במצב שבו "אין איום חיצוני". נהפוך הוא; סביר כי הכנות לאפשרות של עימות צבאי עתידי יימשכו. אבחנה זו יוצרת סדרת בעיות מרכזיות, שידונו בהרחבה בהמשך הפרק:

• **נורמות בינלאומיות:** ישראל תעמוד למול מדינות המערב עם תלות הולכת וגוברת בשל הצורך לרכוש נשק חדיש הנדרש להשלמת המעבר לצבא "קטן וחכם יותר" (ראה להלן). כתוצאה מכך, חופש פעולתה יפחת, והיא תצטרך למצוא אוזן קשבת ותמיכה לחששות ולצרכים ביטחוניים שאינם עולים בקנה אחד עם נורמות אירופיות ואמריקניות. על אף שבעיה זו צפויה גם למדינות ערב, התלות הגדולה יותר של ישראל ובידודה בתוך האזור, עלולים להחריף את המצב.

• **נשיאת הנטל:** אזרחי מדינת ישראל יצפו ל"דיבידנד שלום", הן ברמת השירות שהם נותנים לצה"ל והן בהפחתת המסים ועליית רמת השירותים הממשלתיים, וזאת שעה שצרכיה הצבאיים של ישראל עשויים להישאר בעינם: ציפייה זו תתחזק בעוד מדינות המערב ינמיכו פרופיל צבאי. לכך מצטרפת שאלה נוספת, אשר תזכה לדיון מעמיק בהמשך חלק זה, כלהלן: כיצד צריך צה"ל ליישם את הטכנולוגיות והשינויים הנובעים מה"מהפכה בעניינים צבאיים"?

הדילמה בלהיות "בחוק"

הנטייה הגוברת ליצור גושים ובסיסי כוח משותפים יוצרת סיכונים מסוימים למדינות שאינן נכללות בגושים אלה. ישראל, היושבת על קו התפר (פיזית ואף תודעתית) בין המזרח התיכון לאיחוד האירופי, עלולה למצוא עצמה בלא חסות בינלאומית במצב של איום ממשי ומיידי. מעניין בהקשר זה לתת את הדעת לבעייתיות שבה נתקל הנטינגטון, אבי תורת "הסכסוך הציביליזציוני", בשיבוץ העם היהודי במסגרת "מפת הציביליזציות" שלו:

[היש] ציביליזציה יהודית? רק חוקרים מעטים מתייחסים אליה. מבחינת כמויות מספריות, ברור כי היהדות אינה ציביליזציה. טוינבי הגדיר אותה כציביליזציה "תקועה", שהתפתחה מהציביליזציה הסורית הקדומה. היא קשורה היסטורית לנצרות וגם לאיסלאם, ובמשך מספר מאות [היהודים] שמרו על זהותם התרבותית בתוך ציביליזציות שונות: המערבית, האורתודוקסית, והאסלאמית. עם הקמת מדינת ישראל, ליהודים יש את כל הסממנים של ציביליזציה: דת, שפה, מנהגים, ספרות, מוסדות ובית טריטוריאלי ופוליטי. אך מה עם הזהות סובייקטיבית? יהודים שחיים בתוך תרבויות אחרות התפלגו לאורך קשת שמשתרעת מהזהות טוטלית עם היהדות וישראל ועד ליהדות נומינלית [בלבד] והזהות מלאה עם הציביליזציה שבה הם מתגוררים, על אף שהמקרה השני מתקיים בעיקר בקרב יהודים שחיים במערב.⁴¹

ההנטינגטון שמציג הנטינגטון משקף בבירור את הדילמה הישראלית בעידן גושי-ביטחוני. ישראל היא מדינה מזרח-תיכונית השונה בדתה, בתרבותה, ובאופי המדינות האחרות באזור. היא נמצאת בקצה אירופה, ואף נהנית מייצוג במסגרת האיחוד האירופי, אך ביחסיה עם מדינות אירופה יש משקעים. אף על פי ששורשיה בסוציאליזם, ישראל מקיימת קשר אסטרטגי עם ארצות קשר שהולדתו בעימות עם ברית המועצות. ברם, למרות עומק שיתוף הפעולה בין השתיים, לישראל אין ברית הגנה עם ארצות הברית דוגמת דרום קוריאא. היא אינה חברה בנאט"ו (הגם שזכתה למעמד של Major Non-NATO Ally – מייצגת). לפיכך, אמנם ישראל אינה עוד מדינה מנודה, אולם היא גם אינה נמנית עם גוש פורמלי. יתרה מכך, הקלות שבה ביטלה ארצות הברית (כחוק ובהתאם לשיפוט האמנה) את אמנת ההגנה שלה עם טיוואן בעת כינון יחסים עם סין צריכה לשמש תמרור אזהרה, שכן כל ברית – אף האיתנה ביותר – ניתנת להפרה אם היא צונה על האינטרסים של צד זה או אחר.

אחד, יחד עם זאת, להפריז בעומק בעיה זו. חשוב לזכור שהעולם הערבי, כמדינות הברית, אינו מכלול של גופים מונוליתיים. יש מגוון אינטרסים ודעות, ויש מישורים רבים שבהם ניתן למצוא אינטרסים חופפים, במיוחד אם הסכסוך הערבי-ישראלי ייטב. מעבר לזה, סביר כי ישראל תמצא שותפים אזוריים, אך כדי לממש זאת היא תצטרך לשנות את גישתה הדיפלומטית כלפי מדינות ערב כמו גם לגלות רגישות לצרכים הפנימיים של המשטרים הערביים השונים. חרף העובדה כי אלה אינם רבוקרטיים, הם שופעים בעיות פנימיות קשות ומצוידיים באופוזיציה לא מבוטלת כאשר נוגע הדבר לשיפור היחסים עם ישראל. היהירות שמייחסים גורמים ערביים מסוימים לישראל (שכביכול מרבה להתפאר בהיותה "הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון") תצטרך להתחלף בהכרה כי שיתוף פעולה מבוסס על מאזן כולל של אינטרסים. מעבר לכך, יהיה צורך ביישוב ההתנגדות המסורתית המצרית לקשרים דיפלומטיים ענפים בין ישראל למדינות ערביות אחרות. עוד מוקדם לקבוע האם ניתן לפצח התנגדות זו – שעד עתה גילתה עמידות רבת-שנים – אך תנאי מקדמי לניסיון מוצלח יהיה סוג כלשהו של הכרה מצד ישראל בתביעות מצרים למנהיגות ערבית.

המהפכה בעניינים צבאיים (RMA)

התפתחויות טכנולוגיות מוסיפות גורם נוסף שמתייחס לשינויים מרחיקי הלכת שעוברים על תפיסות לבניית כוח וניהולו בעת מלחמה. אף על פי שלהתפתחויות אלה אין בהכרח קשר סיבתי או ישיר לתהליך השלום באזור (היינו, מדובר בתופעה שצה"ל יהיה חייב לתת עליה את הדעת בכל מקרה), גודלן וחשיבותן יחייבו שינויים מבניים בצה"ל; שינויים אשר יתרחשו בעת ובעונה אחת עם ההיערכות החדשה

בעקבות השלום. בנוסף, לשינויים הטכנולוגיים יהיו השפעות – חיוביות ושליליות כאחד – על חלק מהבעיות הצפויות לעלות בעקבות מעבר למצב שלום. לפיכך, הם ראויים להתייחסות על אף שהם חורגים מעבר לנושא הצר של מערכת הביטחון והשלום. שינויים עתירי טכנולוגיה אלה נקראים בכללותם *מהפכה בעניינים צבאיים* (Revolution in Military Affairs – RMA).

מרכיבי RMA

תורת ה-RMA מבוססת על כמה הנחות יסוד. הראשונה קשורה לאפשרות לשלב מחשבים באיסוף ובהפצת מידע בזמן אמת בשדה הקרב על מנת לייעל את השימוש בכוח (לפי האסכולה השמרנית יותר), או על מנת לעצב את פני המערכה על ידי יצירת עליונות במידע (לפי האסכולה המהפכנית יותר). הטענה השנייה, השנויה יותר במחלוקת, מתייחסת לעתיד שבו יפותחו כלים צבאיים חדישים, ניידים, מדויקים וקטלניים ביותר. על אף שחלק גדול מהטכנולוגיות הבסיסיות (אמצעי לחימה חכמים, שימוש במחשבים לאסוף ולהפיץ מידע לשדה הקרב, וכו') קיימות מאז שנות השבעים, הניצחון המוחץ של צבאות הברית המערבית, ובעיקר של צבא ארצות הברית במלחמת המפרץ, והמרכזיות התקשורתית שלה זכו אז אמצעי לחימה אלה, העלו את הנושא לראש סדר היום בצבאות מתקדמים ברחבי העולם. למעשה, ישנם חוקרים הטוענים שדווקא ישראל ראתה ויישמה חלק מאפשרויות אלה כבר בשנות השמונים בזמן מלחמת לבנון, אלא שאיפול תקשורתי מנע מנושאים אלה לעלות לסדר היום הציבורי.⁴³

קיימים ויכוחים נלהבים בין חוקרי ה-RMA לגבי עוצמתם והשלכתם של השינויים הצפויים בשדה הקרב העתידי. חוקרים כאוהנלון⁴⁴ טוענים כי תומכי ה-RMA מושפעים יתר על המידה מהקצב המהיר בשינויים במעבדי מחשבים ובשבבים. המחשבים אמנם מכפילים את כוחם כל שנה וחצי, גורס טיעון זה, אך קצב הפיתוח ביישומים צבאיים חדשים, אשר מנצלים את היכולות הללו (טילים, חיישנים, רובוטיקה וכו') הוא אבולוציוני ולא מהפכני. עדיין לא ברור מה יהיו יכולות המחר והאם יימצאו פתרונות למגבלות שכיום נראות כמוכתבות על ידי חוקים טבעיים ומדעיים. בהתאם לטיעון זה, נראה כי הוגים ישראלים נוטים להתייחס להתפתחויות אלה בקרירות ובשמרנות. בין אם טיעון זה מוצדק ובין אם לא, ניתן לחלק את המרכיבים הבסיסיים של תורת ה-RMA בהקשר ישראל לארבעה:

1. *פגיעה מהירה ומדויקת*: השילוב של אמצעי לחימה, מודיעין, פיקוד ובקרה למערכת על (system of systems) עשוי להפיג את מרבית אי-הוודאות בשדה הקרב (the fog of war). יצירת עליונות במידע (information dominance) – היינו, היכולת של צד אחד לדעת את תמונת שדה הקרב בזמן אמת ולמנוע מידע דומה מהאויב – תאפשר תזמון מדויק של מהלכים צבאיים; תמנע שימוש לא יעיל בכוח בעת

מלחמה; ותאפשר לנצל הזדמנויות המתפתחות בשדה הקרב במהירות וביעילות

3. *Post-heroic armies*: על פי לוטוואק ואחרים,⁴⁵ חברות וצבאות המערב עוברים להיפרה פוסט-הרואית, שמתאפיינת בירידה במוכנות הציבור לקבל פצועים והרוגים בשדה הקרב. תופעה זו באה לידי ביטוי ברור בהחזרת הכוח האמריקני מסומליה כדצאה משיעור אבדות גבוה מהצפוי, ונסיגת הכוח הבלגי מרואנדה מסיבות דומות – פנולה שהקלה על אלה שתכננו וביצעו את הג'ונסייד שם. על אף שניתן לצפות כי האינלוקסייה הישראלית תגלה עמידות גבוהה יותר בעת מלחמת "אין ברירה" (וזאת בעד בחברה האמריקנית או הבלגית דובר בשמירת שלום במדינה הרחוקה מהבית והתודעת הציבור), ראוי לזכור כי לא כל משימה או משבר נתפסים בציבור כמצב של "אין ברירה" – למורת רוחם, אולי, של מספר מנהיגים ואנשי צבא בכירים בישראל. תרבות דוגמת "ארבע אמהות" מגלות מוכנות הולכת וגוברת בקרב החברה הישראלית להעלות את שאלת "חיוניותם" של מבצעים צבאיים לשיח הציבורי.⁴⁶

הסיבות ה-RMA לחברות פוסט-הרואיות טמונה בכך שניתן לשנות את אופי המלחמה ואת אופן ניהולה ולהעמידה על בסיס יסודות שונים, פחות עקובים מדם. היכולת של צד אחד לאתר מערכות פיקוד ואספקה של האויב ולהשמידם מרחוק כסויה, לדעת חוקרים כמו נווה,⁴⁷ להסיט את מוקד הלחימה של מלחמת העתיד בקרבות גדולים שמטרתם השמדת גיטות האויב (מה שקלאוזוביץ כינה vernichtungsschlacht) למהלומות ממוקדות מרחוק; מהלומות שמטרתן שחיקת הגייסות טרם הגעתם לזירת הקרב, ושיבוש פעולתם על ידי הפרעה לקווי הפיקוד האספקה שלהם. מהלומות אלה, כשהן משולבות בקרבות יבשה מצומצמים יחסית כבחינת היקף, אמורות להביא את האויב למצב של הלם מערכת (operational shock), ולגרום לקריסתו ככוח לחימה אפקטיבי. מאחר שמדינה שמפעילה אמצעים כסוג זה יכולה לגרום לאבדות באמצעות נשק שמופעל מרחוק, מידת החשיפה של חייליה לאש האויב מצומצמת משמעותית, וכן גם מספר האבדות שלה.

מזווית אחרת, ישנם חוקרים שטוענים כי עידן המלחמות המסורתיות, שמציגות תמונה מדויקת לגבי מיהו המנצח ומיהו המפסיד, אינו קיים עוד. על פי אסכולה זו, קרבות העתיד יתנהלו בהתאם לשיקולים פוליטיים שיבואו לידי ביטוי עוד לפני הכרעה בשדה הקרב. אם טענה זו תתקיים, ניתן לצפות לירידה במספר האבדות במהלך עימותים צבאיים.⁴⁸

3. *אי-סימטריה ביחסי כוחות*: צה"ל צפוי לשמור על עליונותו לעומת צבאות ערב במשך העשורים הקרובים בשל יתרונו האיכותי. ברם, עליונות זו באה לידי ביטוי בעיקר במלחמות בעלות עצימות גבוהה. לפיכך, צפוי שחוסר היכולת להתגבר על עליונות צה"ל במלחמות גדולות ירחף יריבים לאמץ שיטות העוקפות יתרון זה

באמצעות שימוש בטקטיקות נמוכות עצימות כמו גרילה וטרור, שבהן יכולתו של צה"ל לא באה לידי ביטוי.⁴⁹

4. *ידידה ביכולת תמרון*: בשדה קרב רווי אש האפשרויות לתמרון יצירתיות – אחד מעקרונות הדוקטרינה של צה"ל מאז שנות החמישים – מצטמצמות מאוד בשל הסכנה שיש בחשיפת כוחות לפגיעה מדויקת של האויב. בנוסף, שינויים דמוגרפיים וגיאוגרפיים באזור כולו (בעיקר תהליכי עיור) הפכו את האזור לשטח אורבני אחד נרחב. קרבות העבר, בדגש על שטחים פתוחים, תמרוני איגוף וכו' יפנו מקומם לקרבות ארוכים ומייגעים בשטח בנוי שעלולים להקשות על צה"ל.⁵⁰ דגש על היכולת לשחוק את כוחות האויב בדרכם לזירת המערכה עשוי להחליף, לפחות חלקית, את השימוש בתמרון יצירתי.

כדאי לזכור, כפי שכבר נאמר, שעדיין קיימת ספקנות רבה באשר ליכולת ה-RMA לממש את הפוטנציאל שמיוחס לה מבחינה טכנולוגית ומבצעית. ככל שהצלחת ארצות הברית למול עיראק הייתה מרשימה, ישנם מבקרים הטוענים שחלק מהצלחתה היה תוצאה של צירוף מקרים שספק אם יהיה ישים במקרה הישראלי. ראשית, התנאים שבהם נערכו מרבית הקרבות הקלו על צבאות הברית (מדבריות פתוחים, צחיחים ודלי צמחייה והפרעות מעטות יחסית במזג אוויר העלולות לשבש חיישנים ומערכות לאיתור מטרות ולפגיעה בהן). שנית, מתקפת האוויר המסיבית (כ-18,000 גיחות לפי פרידמן וקרש) של צבאות הברית אשר קדמה למלחמת היבשה התאפשרה רק בשל יכולתה של ארצות הברית לגייס תמיכה פוליטית-דיפלומטית בינלאומית.⁵¹ ספק אם ישראל הייתה יכולה לגייס תמיכה בינלאומית דומה לניהול מערכה כל כך ארוכה והרסנית, אילו הייתה נזקקת לכך.

ההשפעות על יחסי צבא-חברה כבוקר למחרת

זיהוי ההשפעות של ה-RMA על מערכת הביטחון אינו קל. יחד עם זאת, כהן ואחרים הציעו כמה השפעות אפשריות. החשובה שבהן היא הגברת התלות הישראלית בארצות הברית כמקור לטכנולוגיות ולמודיעין מקדים. אף על פי שתום המלחמה הקרה, והירידה הצפויה בכוח האלקטורלי של יהדות ארצות הברית, עלולים להעיב על יחסים אלה, הצביע פלדמן⁵² על שורה ארוכה של אינטרסים מקבילים היכולים לשמר את הקשר בין ישראל לארצות הברית. ברם, כתוצאה מכך, צפוי מרחב התמרון של ישראל להצטמצם אף יותר, במיוחד בנושאי ביטחון.

בניסיון לעמוד על שינויים אחרים, נפרט עתה את השינויים ואת הלחצים לשינוי בענייני שירות בצה"ל, לרבות מערכת הגיוס והשירות, ושאלת השירות של נשים בצה"ל. כמו כן, ננסה לבדוק את שאלת "דיבידנד השלום".

שינויים בדפוסי שירות בצה"ל

השאלה של שירות צבאי כבוקר למחרת מורכבת, כפי שניתן להבין מהאמור לעיל, מבנה גורמים שונים. אלה כוללים את צורכי הצבא לאור ההתפתחויות הפוליטיות והטכנולוגיות אשר שפורטו לעיל, וצרכים חברתיים לשינוי המערכת.

הגורם האוויר והים יצליחו בקלות יחסית לקלוט טכנולוגיות חדשות ומתקדמות הודות לשיעור הגבוה של אנשי צבא מקצועיים בשורותיהם. אולם המשימה תהיה קשה יותר לצבא היבשה, וזאת בשל תלותו באנשי מילואים. פתרון אפשרי לקושי זה, כפי שמציעים כהן ואחרים (1998), הוא מעבר להתבססות רחבה יותר על חיילי חובה קבע, ורחבה פחות על כוחות מילואים.⁵³ ניתן לתאר מעבר למערכת דו-שלבית בעת שלום: חיילים בשירות חובה יבחרו בין שני מסלולים: (א) הכשרה בסיסית ומעבר לשירות המילואים לאימון שנתי (אך עם חובות מצומצמות בהרבה מבחינת משימות הביטחון השוטף), כך שסך ימי המילואים יפחת בעוד רמת האימון תעלה; (ב) הכשרה ואימון מתקדמים יותר בשירות החובה המותנים בהתחייבות מראש לשירות בחילי קבע.

ראוי לזכור בהצעה זו בכובד ראש. ואכן, בניסיון לרכז את הדיון על שאלת השירות בצה"ל למול שינויים בדפוסי המלחמה, העלה החוקר סטיוארט כהן ממרכז בס"א⁵⁴ ארבע שאלות מרכזיות הקשורות לצרכים מבצעיים עתידיים ויחסם לכוח אדם. על אף שכהן התרכז בעיקר בשאלה של גיוס לאור מציאות ה-RMA, ניתן להרחיב את הניתוח שיתפתח מהשאלות שנציג להלן, ולהחיל עליו את שאלת הבוקר למחרת.

1. האם השינויים בסביבתה הביטחונית של ישראל מערערים את ההנחות הקודמות לגבי סבירותה של מלחמה קצרה ומכרעת?
2. אם כן, האם הם מצריכים הערכה מחודשת של אחת מהנחות היסוד שעליהן כתבססת שיטת הגיוס הנוכחית?
3. האם ה-RMA מצריך גרעין לחימה מקצועי גדול יותר מזה שיכולה לספק השיטה הנוכחית על חלוקתה התלת-מפלסית (שירות חובה, מילואים וקבע)?
4. האם לאחר השגת שלום כולל יוכלו חיילי מילואים לעמוד בנטל חובותיהם הצבאיות של ישראל?

כהנאמר לעיל ניתן ללמוד שקיים בהחלט יסוד לחשיבה כי הגישה המסורתית של צה"ל – מלחמות קצרות ואינטנסיביות ושאיפה לעליונות בתמרון ובהשמדת כוח האויב בקרבות מרכזיים – גישה זו טעונה חשיבה מחדש ושינוי. עוצמת האש במלחמות העתיד תהפוך מסות גדולות של כוח למטרות חשופות. מעבר לכך, תהליכי עיור (ראה לעיל) באזור מגבירים את הסיכון שמבצעים שתוכננו להתאפיין בתנועות מהירות וקרבות קצרים ומכריעים ייתקעו: במקום להילחם מלחמה קצרה ומכריעה, עלול צה"ל למצוא את עצמו שקוע בבזבז של לוחמה מייגעת ואטית

בשטחים בנויים. ברור כי מצב כזה יעמיד את ישראל בפני בעיה לא פשוטה: עם עליונות מנוטרלת, רגישות הולכת וגוברת בחברה לאבדות בנפש, ונזק כלכלי מסיבי שיצטבר כתוצאה ממספר רב של ידיים עובדות בצבא ולא במפעלים. ברגע האמת עלולה ישראל למצוא את עצמה במשבר.

ומי ישרת?

השאלה הדמוגרפית ושירות שווה: אי-שביעות הרצון בחברה הישראלית משיטת הגיוס ומאופן השירות הנוכחי עשויה רק לגדול. המוטיבציה לשירות צבאי כבר נושאת אופי פחות קולקטיבי ויותר אישי.⁵⁵ כמו כן, דפוסי השירות הופכים כבר עתה בהדרגה לפחות ופחות שוויוניים. נתונים שהציג גדעון שפר,⁵⁶ לשעבר מפקד אגף כוח האדם בצה"ל, מעידים כי מספר מקבלי דחיות שירות על בסיס "תורתם אומונתם" עשוי להגיע לכ-10% מכלל המתגייסים בעוד כשנתיים עד שלוש שנים (ראה לוח 1 להלן). משמע, בתוך שנים אחדות מספר המתגייסים יהווה רק 50% מכלל אוכלוסיית בני ה-18. כדי לשכך את התחושה שחיילי חובה ומילואים הם "פראירים", הוסיף שפר כי על צה"ל לשקול שכר דיפרנציאלי לטובת המשרתים ביחידות לוחמות, ושיפור בפיצויים הניתנים לחיילי מילואים. בלא טיפול כלשהו ברור כי הסדקים במערכת, המבוססת על רמה של מחויבות ושלחות אידאולוגית שאבד עליה הכלח, רק ילכו ויתרחבו עם הזמן.

טבלה 1: מתן פטור מגיוס על פי סיבת הפטור (באחוזים) – מגמות רב-שנתיות⁵⁷

שנה	1996/7	1998/9	1999/0	2000/1	2001/2	2002/3	2003/4	2004/5
פטור רפואי "תורתו" אומונתו **	5.4%	5.3%	5.0%	5.1%	5.2%	5.3%	5.4%	5.4%
סף גיוס רישום פלילי בחו"ל נפטרים	6.0%	7.0%	7.6%	8.1%	8.6%	9.1%	9.6%	10.2%
סך גיוס רישום פלילי בחו"ל נפטרים	2.8%	2.2%	1.7%	1.6%	1.8%	1.8%	1.8%	1.8%
סה"כ	0.7%	1.3%	1.6%	1.7%	1.7%	1.7%	1.7%	1.7%
	4.1%	3.8%	3.5%	3.5%	3.5%	3.5%	3.5%	3.5%
	0.1%	0.1%	0.1%	0.1%	0.1%	0.1%	0.1%	0.1%
	19.0%	19.6%	19.5%	20.1%	20.9%	21.5%	22.1%	22.7%

** קיים גידול עקיב של כ-0.6%-0.7% בשנה בפטורים מסיבת "תורתו אומונתו".

אין משמעות הטיעונים שהוצגו שניתן לעבור לצבא המבוסס על מתנדבים גרידא. ראשית, הרוב המכריע בקרב הציבור היהודי בישראל (כ-89%, לפי הסקרים של

הצבא מתנגדים לכך.⁵⁸ שנית, ניסיונות דומים בארצות אחרות, דוגמת ארצות הברית, במהלך תקופה קושי רב בגיוס כוח אדם איכותי ומיומן לאחר מעבר לצבא היבשתי.⁵⁹ בבריטניה, למשל, קרוב למחצית התקנים לקצינים זוטרים נתפסים על ידי בפקדים שאינם קצינים בגלל מחסור במתנדבים לשורות הקצונה.⁶⁰ בעיות אלה מתבטאות כאשר נוספת העובדה שלפיה ה-RMA מצריך חיילים ומפקדים בעלי ביטחון טכנית ומדעית. פתרון חלקי לבעיה הוא פתיחת תפקידים שונים לנשים בצה"ל. מוטיבציה לשרת. יחד עם זאת, עדיין לא ברור אם ההיצע יענה על הביקוש (ראה להלן). יתרה מזאת, פתיחת השערים בפני נשים בצה"ל מעוררת, בין השאר, שאלות קשות מצד המגזר הדתי-הלאומי, אשר נוכחותו בתפקידי מפתח בשירות היבשתי והקבע עולה בהתמדה.⁶¹ הרגישות של חיילים דתיים-לאומיים לשירות מעורב גד גברים ונשים מהווה מקור לדאגה בצה"ל, שכן הם מהווים כ-30% מהחיילים המשרתים ביחידות מסוימות, ושיעורם בקרב הקצונה הזוטרה (העתודה לפיקוד הבכיר בצה"ל) ביחידות קרביות מסוימות הגיע כמעט לכ-50%.⁶²

השאלה החשובה יותר בנושא צבא-חברה קשורה לזהות המדינה בכללותה. אחוזי המשרתים לעומת אחוזי הלא-משרתים הם הסממן החיצוני לשינויים דמוגרפיים בחיבים שעוברת ישראל. ניתן להניח כי שיעורי המשרתים פוחתים מפני שה"מרכז" הציבורי יהודי בישראל מאבד בהדרגה את מעמדו כרוב. אם השערה זו נכונה, הרי שתיד ציבור זה להפוך למגזר אחד מקרב מספר מגזרים בתוך מדינה שכל סמליה וסמכותיה עוצבו והוטבעו בידו. של מי יהיה צה"ל אז ועל מה יתבקש להגן? צה"ל, כדג מבצע המקבל את הוראותיו מדרג פוליטי נבחר, אינו, כמובן, הכתובת לשאלות כביעות אלה.

בניסיון לגבש פתרון לבעיית הזהות הקולקטיבית של המדינה ושל הצבא הלאומי שלה, יכולה ישראל לבחור בין שתי דרכים:

(א) אימוץ גישה ליברלית-חילונית, משמע – שינוי באופי המדינה ממדינה יהודית כביערת למדינת כל אזרחיה במתכונת כלשהי.

דרך זו תעורר, כמובן, שאלות רבות לגבי אופי שירותם של ערכים ומיעוטים אחרים שאינם יהודים בצבא המדינה. דבקות בעיקרון של מדינת כל אזרחיה משמעה מתן סוויון בהזדמנויות ובקידום. כדי לעמוד בכך יידרש צה"ל לפתוח את כל מערך היחידות למיעוטים אלה, ולקדם קצינים באופן שוויוני. לפיכך, בהנחה שיש מוכנות מצד ערכים ישראלים וחרדים לשירות שווה (דבר שכשלעצמו נתון בספק), השאלה היא: האם יהיה צה"ל מוכן לכך? האם ניתן יהיה לבנות זהות לאומית חילונית שתהיה מגובשת דיה להסיר דאגות של נאמנות כפולה מצד ערכים-פלסטינאים? אם התשובה היא שלילית, הרי שיהיה קשה לטעון שאכן הצבא הוא מוסד השייך לכל הושבי ישראל. מאידך, תשובה חיובית תהפוך את השאלה לעניין פוליטי-זהותי

דוגמת אסכולת הפוסט-ציונות: במקום "מיהו יהודי", השאלה תהיה "מיהו (ומהו!) ישראלי?"

(ב) שימור המצב הקיים

חרף הקשיים הכרוכים בדרך הראשונה, מצב זה בעייתי עוד יותר, שכן משמעותו היא שהמדינה תצטרך לאמץ אמצעים יותר ויותר חריפים כדי לשמר סדר חברתי אשר בידועין ובמוצהר מנציח קבוצה הולכת וקטנה כאדוני הארץ. אם כך יתפתח הדבר, צה"ל יאלץ לעבור מהגנה למול איומי חוץ להגנה על מיעוט אתני-לאומי מפני רוב מנושל. מעבר להשלכות המוסריות והחברתיות הכרוכות בכך, מצב זה כשלעצמו מחייב שידור מערכות בארגון צה"ל ובחינת יעדיו.

נשים בצה"ל

קיים קונסנזוס רחב בספרות סביב הטענה כי עד כה נמנע צה"ל מלמצות את מלוא פוטנציאל המתגייסות לשורותיו, וכי יש בכך משום בזבוז משאב רב פוטנציאל. בנוסף, ישנן טענות לפיהן להעדפה הניתנת למתגייסים על פני מתגייסות נודעות השלכות מרחיקות לכת על החברה הישראלית בכללותה. רוצה לומר, אפליית נשים בצבא פוגעת בניעות החברתית שלהן לאחר שחרורן: לא רק מפני שהאפליה בצבא מהווה כשלעצמה תקדים לנְהִיגים דומים באזרחות, אלא גם מפני שהמערכת הצבאית אינה מאפשרת למגויסות לרכוש סטטוס אישי ברהמרה לחיי האזרחות במשך שירותן.

טענות אלה סובבות סביב שני צירים בסיסיים – האחד בירוקרטי-פוליטי והשני פילוסופי-הגותי: הציר הראשון הוא שעל צה"ל למצות את מלוא הפוטנציאל של כל מתגייס ומתגייסת על מנת למלא את משימותיו ביעילות המרבית. לטענה זו חשיבות מרובה לאור הנאמר לעיל באשר לתחרות הצפויה בשוקי העבודה בעידן של שלום. בנוסף היא חשובה כי צה"ל – כגוף ציבורי הממומן מתקציב המדינה ותלוי במוסדותיה להבטחת המשאבים הכספיים – יתקשה לקבל תקצוב אם יתפס כגוף ציבורי שאינו מנצל את המשאבים שכבר הועמדו לרשותו ביעילות הנדרשת.

הציר השני הוא שישראל – ובראשה, מוסדותיה הלאומיים – חייבת במימוש התחייבותיה לשוויון זכויות הפרט וכערך ברמת הפרט וכערך ברמת החברה. כארגון לאומי, הצבא מגייס אזרחים מכוח דין, וכופה עליהם מערכת כללים המפירה למעשה את חירותו הטבעית של הפרט בשם טובת הכלל וביטחונו. זכות הצבא לעשות כן אינה אוטומטית או טבעית כאשר היא נבחנת דרך קשת המחשבה הדמוקרטית/ליברלית; היא הוקנתה לו כתוצאה מחובת המדינה כלפי הכלל. מכאן, ברור שעל צה"ל החובה למצות את פוטנציאל כל המתגייסים לשורותיו לטובת יעד זה וביעילות הרבה ביותר, שאם לא כן נשמט הבסיס האתי לגיוסם מלכתחילה.

כך ניתן לטעון כי צה"ל לא מיצה את הפוטנציאל הנשי בשורותיו, ולו באמצעות המצומצמים שנפתחו להן זה מכבר. כבר עם הקמתו הוחלו מגבלות רבות על התקצויות הפתוחים לפני נשים. למעשה, יש חוקרים הטוענים כי הדעה בדבר המינים שהתקיים כביכול בימי המחותרות אינו אלא מיתוס.⁶³ ברם, אף אם אין מדובר במיתוס, ברור כי מאז הקמתו צה"ל אף לא התיימר ליצור שוויון בין חיילים. הגדלת מספר המקצועות הפתוחים לנשים בשנות השבעים והשמונים נבעה בעיקר מהיעדר כוח אדם גברי ולא ממימוש השוויון כערך עצמאי.⁶⁴ מעבר לכך, כפי שברור ואף קרפלד,⁶⁵ השינויים שכן אומצו כהלכה לא תמיד בוצעו למעשה: ב-1991, למשל, מתוך יותר מ-500 מקצועות צבאיים שהיו פתוחים לנשים, רק 234 מהם אכן שובצו חיילות, שעה שיותר מ-39% מהחיילות בצה"ל שירתו בפקידות. אף על פי שבמהלך השנים חלו שינויים ששיפרו את פני הדברים, צה"ל עדיין רחוק מלהימצא מבחינה זו בשורה הראשונה של צבאות המערב.⁶⁶

כנגד זה מובילה לבעיה רחבה יותר: השימוש שעושה צה"ל בטכניקות למיון איכות כוח האדם שברשותו ולשיבוץ מתגייסים לתפקידים ברמות שונות של סטטוס מקצועי. מתגייסים "איכותיים" נשלחים למסלולים יוקרתיים יותר שיכולים לשמש קריירה לקריירה במסגרת הצבא או מחוצה לו. חסימה של מסלולים כאלה בפני נשים ממיטה על אלה מכה כפולה: הן מתקשות להתקדם במסגרת צה"ל, וגם אין הן יכולות בצבא את הבסיס היכול לשמש כקריירה לפיצוי לשוק האזרחי לאחר מכן.⁶⁷ עד עתה היה קשה לפתור בעיה זו. שוויון ביחסים ובהזדמנויות לנשים מחויב בכוח חוק, אך היישום אינו פשוט. ראשית כול, קיים קושי תדיר בשאלה האם ניתן להבין נשים בתפקידים קרביים ללא כל הבחנה או מגבלה, או שמא יש להשאיר על כן מגבלות מסוימות. מכאן נגזרת השאלה איזו יחידה ראויה להיחשב כקרבית. כל צבאות המערב מטילים מגבלות על נוכחות נשים בשדה הקרב, אך לא דווקא בכקרים שבהם קיים סיכון כלשהו להימצאות בקרב. בארצות הברית נימקה הוועדה הנשיאותית לשיבוץ נשים בכוחות הביטחון (The Presidential Commission on the Assignment of Women in the Armed Forces) את ההגבלות האלה בהסתמך על המשת הטוענים שיוצגו להלן:⁶⁸

1. יכולת המין הנשי לעמוד בדרישות הפיזיות של חבר בצוות לוחמה ובכלל זה יכולת העמידה בלחצים פיזיים לאורך זמן: דוח הוועדה סקר בפירוט רב מחקרים השוואתיים בין מתגייסים ומתגייסות לכוחות הביטחון האמריקניים, ובהם כאלה אשר מדדו את היכולת ההשוואתית של נשים וגברים במשימות ספציפיות הקשורות למקצועות קרביים (פינוי פצועים תחת אש, כיבוי שרפות באוניות קרב תחת אש וכד'). הממצאים הראו כי הגברים היו חזקים יותר בפלג הגוף העליון, נהנו מיתרונות בקיבולת הריאות ובספיקות הלב, ועמדו בצורה טובה יותר במשימות תובעניות מבחינה פיזית. לפיכך, הובע בדוחות אלה החשש כי לנשים סיכון גבוה יותר לפציעה

כתוצאה מעייפות, ושנוכחותן בצוותי לוחמה תסב יותר עומס על הגברים בהם, דבר שיגרום כשלעצמו למתחים בתוך היחידות.⁶⁹

2. תנאים כשדה הקרב המאופיינים בקרבה פיזית ממושכת ובהיעדר פרטיות: אף על פי שניתן לשנות את התנאים הפיזיים (מגורים, מקלחות וכד') בכלי שיט גדולים ובבסיסים מרכזיים, אין הדבר פשוט כלל ועיקר ביחידות שדה או בכלי שיט קטנים יותר.

3. ערכים מערכיים מסורתיים שלפיהם גברים חשים מחויבות להגן על נשים: היו שטענו כי ערכים מערכיים מסורתיים מעודדים תחושת אחריות מצד גברים לגבי שלום הנשים שבקרבם. בקרב חברי הוועדה הנשיאותית עלה אפוא החשש שגברים לא יוכלו להישאר מרוכזים במטרות משימתם שעה שנשים סביבם נפצעות, נהרגות או נופלות בשבי. במקרה הרע יותר, גברים יקחו על עצמם סיכונים מיותרים על מנת להגן על הנשים, ושוב יהיה זה על חשבון מילוי המשימה. כמו כן, היו דאגות לגבי התעללות מינית בחיילות שנפלו בשבי, כפי שקרה במקרה אחד במלחמת המפרץ.⁷⁰ אפילו אם חיילות יכולות לעמוד בהתעללויות אלה (וסביר שחיילת המתגייסת מרצונה החופשי מודעת היטב לסיכונים), הובע החשש שמא האויב יוכל לנצל אפשרות זו כדי ללחוץ דווקא על החיילים שנפלו בשבי לחשוף פרטים או מידע תחת האיום לפגוע בחיילות.

4. יחסים בלתי הולמים (דהיינו, פעילות מינית): הובעו דאגות מקיום פעילות מינית בתוך היחידות או הצוותים, דבר שיפגע בגיבוש היחידה.

5. הידיון: נושא ההיריון הובא בשני הקשרים: הראשון הוא העלות שהוא יגרור – בכסף ובמוכנות היחידה – כאשר חיילת תהיה חייבת לעזוב את היחידה למשך זמן רב; השני הוא הסיכון לפגיעה בעובר בשל פעילות גופנית עתירת סיכון או לחץ במשך התקופה הראשונה של ההיריון, לפני שהאם לעתיד תפתח מודעות להריונה. טיעונים אלה, יש לציין, מתייחסים ליחידות שדה שמחייבות כושר פיזי מעולה ומוכנות מתמדת, והם אינם אמורים לפטור את הצבא מפיתוח סידורים בעבור החיילות שמשרותן ביחידות שבהן ניתן להישאר בתפקיד במשך זמן ההיריון ולמנות לתפקיד מחליף.

מעניין לציין שהמחקר הנ"ל נמנע מלהעלות את האפשרות של קיום יחידות לנשים בלבד כפתרון אפשרי לחלק מן הבעיות שהוזכרו. בהקשר הישראלי, במחקר שפורסם לאחרונה מטעם המכון הישראלי לדמוקרטיה, הועלתה האפשרות שצה"ל ישקול הקמת יחידות כאלה, ברמה הפלוגתית ומטה.⁷¹

צה"ל בחר לנקוט שמרנות מסוימת בסוגיה, ולכך מספר הסברים אפשריים ובראשם הממדים הקטנים של המדינה ואזורי פעילות צה"ל, המטשטשים את החלוקה בין חזית הקרב לאזורים עורפיים. מעבר לכך, גם כיום רבים מן המשרתים

הקרביות גויסו בעל-כורחם. עד היום, אין לגברים אפשרות חוקית לסרב לקרבות קרבי. אם האופציה לבחור תינתן לנשים, ייתכן שיתעורר החשש שגברים יימנעו מקבילה – קרי, להימנע משירות ביחידות קרביות. מכיוון שמספר הנשים המתנדבות להתנדב ליחידות קרביות אינו גדול במיוחד (כהן⁷² משער שהוא עומד על כ-1000 נשים בלבד), האופציה היחידה לשוויון מלא היא להחיל גיוס חובה של נשים ליחידות קרביות, כפי שנעשה עם גברים. ברם, עד היום, אף גורם לא העלה אפשרות זו.

אחר דבר שוויון לנשים בצה"ל הוא השאלה של שירות במילואים. אגב, ניתן לגייס נשים למילואים, אלא שהפטור לנשים נשואות ולאמהות הופך אפשרות זו לכמעט בלתי ישימה. כתוצאה מכך, צה"ל אינו רוצה להכשיר נשים בתפקידים הדורשים מסלולי הכשרה ארוכים או יקרים. השאלה היא האם שינוי במדיניות זו (היינו, ביטול הפטור לנשים נשואות) יהיה ישים לאורך זמן; האם ניתן יצאה צה"ל יוכל להכריח נשים לשרת במילואים? לכאורה, ניתן לטעון שצה"ל יסוגל לתגבר על גבולות, ומכאן שלא צריך להיות כל הבדל. אולם, בפועל הנושא אינו נסב סביב העניין העקרוני, אלא העניין הפרקטי: קיימות תפיסות חברתיות שברורות לגבי נשים וגברים. מלבד שיפוטים ערכיים לגבי אופי תפיסות אלה, הצבא אינו יכול לתפקד אם הוא קורא תיגר על המערכת הערכית של האוכלוסייה שעליה הוא נסעף. צה"ל היה טוען מן הסתם כי אחריותו העיקרית היא לביטחון המדינה ולא לביטחון חברתי-פנימי, גם אם הוא מוצדק.

בכל זאת, מה ניתן לעשות על מנת להפוך את צה"ל למוסד שוויוני יותר? אפשר לטעון כי במעבר לעידן של שלום ולצבא עתיר טכנולוגיה המבוסס על גרעין קבע ברמת ימצא צה"ל דרכים חדשות לפתוח מסלולי קריירה לפני נשים, וגם להחליש את הדימוי הגברי הרווח של החייל. אגב⁷³ טענה כי החל במלחמת העולם השנייה כליטוריציה כרוכה בגיוס דימויים של גבריות ונשיות ורתימתם למטרה לאומית. התפיסה המסורתית של המלחמה, דימויים מסוג אלה מוכרים היטב: הגבר האמיץ יצטרך לשדה הקרב, והאשה המסמלת את הבית שלהגנתו הוא נשבע למסור את נפשו. הבחנה זו, ללא ספק, תקפה לחברה הישראלית: הגברים נלחמים, והנשים שוקדות על מלאכות הבית ודואגות לצורכיהם כשהם שבים הביתה.

האם כך יהיה תמיד? נראה כי לוחמה פוסט-מודרנית יוצרת מספר רב של תפקידים הסיביים ומבצעיים שקשה להכריע האם הם בגדר תפקיד קרבי או לאו. השימוש בספק שמופעל מרחוק, דורש צוותי הפעלה, צוותי פיקוד, צוותי תחזוקה וכו' המרוכזים בבסיסים סמוכים לעורף, ותלויים במיומנות טכנית יותר מאשר בעוצמה פיזית. מעבר לכך, סביר שבתפקידים אלה ישאף הצבא להחזיק כוח אדם במסלול קבע ארוך, ומשום כך שאלת המילואים לא תעמוד לרועץ בפני הנשים. משמע, ייתכן שצה"ל יוכל לקלוט ולקדם נשים רבות יותר בלי לשים את עצמו במרכז סערה

חברתית-פוליטית. בהסתמך על הניסיון שנצבר בצבאות אחרים, יש סיכוי כי התפתחות זו תעזור ליצור דימוי פחות גברי לתפקיד החייל – דבר שאולי יתרום לפתיחות נוספת בעתיד אפילו בחילות ה"מסורתיים" יותר, כגון חיל השריון וחיל הרגלים.

דיבידנד שלום: האומנם?

האם המעבר לשלום יניב "דיבידנד" כלכלי? ליפשיץ וטוב⁷⁴ מקדישים לשאלה זו טיפול מעמיק. *דיבידנד של שלום* בהקשר זה מתייחס לסוגיה הצרה של תקציב הביטחון ומקומו או משקלו בסדרי העדיפות הלאומיים והתקציביים. דהיינו, דיבידנד של שלום עניינו הסיכוי והמידה שבהם השלום עשוי לאפשר למדינה להפנות משאבים מתחום הביטחון לתחומים אחרים כחינוך, בריאות וכד'. אם נחدد את השאלה נמצא שמאחר שביטחון הוא בחזקת "מוצר" המסופק בידי מערכת הביטחון לטובת המדינה ואזרחיה, האם במקרה זה ניתן לצפות כי יהיה ביכולתה לייצר רמה דומה של ביטחון בעלות פחותה לאחר חתימה על הסכמי שלום?

דיון בהשפעות הכלכליות-הביטחוניות של המעבר לשלום מחייב הפרדה בין השפעות ישירות על תקציב הביטחון להשפעות עקיפות.⁷⁵ את ההשפעות הישירות ואת ההשפעות העקיפות מגדיר ליפשיץ כדלקמן:⁷⁶

• *השפעות ישירות*: חסכוניות שנובעים ממצב של אי-לוחמה: ירידה בימי מילואים, באורך תקופת השירות הסדיר, באובדן ציוד בשירות מבצעי וכד'. אין ספק כי קיצור שירות החובה או מספר ימי המילואים יביא להפחתה משמעותית בעלויות, אם כי לא בהכרח בתקציב הביטחון. מקורו של התשלום בעבור ימי מילואים הוא תקציב הביטוח הלאומי ולא תקציב ביטחון.⁷⁷ באשר לשירות חובה בצה"ל טען טוב⁷⁸ כי מלכתחילה יש לראותו כעלות מסובסדת, מאחר שצה"ל קולט ידיים עובדות בשכר נמוך משמעותית מעלותן במשק. ישנן כמובן השפעות מאקרו-כלכליות חיוביות ביותר בהקטנת נטל השירות הצבאי, אך נושא זה נמצא מחוץ לאספקלריה הצרה של השפעות ישירות על התקציב.

לעומת זאת, עלויות ההיערכות החדשה המתבקשת של הצבא יהיו גבוהות מאוד, וזאת על אף שניתן לצפות לחבילת סיוע, ולו חלקית, מארצות הברית. ככלות הכול, קשה להאמין כי הצורך בתשתיות חדשות, ברכישת אמצעים מתקדמים להתראה ומודיעין מקדים, וברכישת כלים עתירי טכנולוגיה אשר יאפשרו לישראל ליהנות מהזדמנויות ה-RMA, יאפשר קיצוץ דרמטי בתקציב הביטחון. ליפשיץ אמנם מציג שורה של צעדים שניתנים לביצוע במערכת הביטחון, צעדים שיאפשרו חיסכון ניכר, כדוגמת מיקור חוץ (outsourcing). אולם, הוא אינו מצביע על זיקה ישירה בין הפוטנציאל ליעול פנימי בתוך מערכת הביטחון לבין תהליך השלום.

עקיפות: שלום עשוי להוליד שורת תהליכים אשר יעודדו צמיחה כלכלית. צמיחה מואצת וממושכת במשק תקטין את הנתח היחסי של מתקציב המדינה: צמיחה של כ-7% בשנה למשך עשר שנים, תפח את התמ"ג ותוריד את רמת הוצאות הביטחון כאחוז מהתמ"ג.

מצביעים כאחד על ירידה כוללת במוכנות הציבור הישראלי לשאת בהוצאות של ביטחון, ונתונים מסקרי דעת קהל (ראה לעיל) מאשרים מגמה זו. בחלקה קשורה הירידה למחלוקות אידאולוגיות בציבור הישראלי כמשימותיו הביטחוניות של צה"ל – מחלוקות שעשויות להיעלם בסיום שלום.⁸¹ יחד עם זאת, ליפשיץ מצביע גם על חוסר התאמה בין הצרכים של ביטחון לגודל התקציב, קרי, קיצוצים ועלויות בתקציב הביטחון לא היו בהכרח פרי שינויים בעלויות הביטחון. התקציב עלה לרוב במצב של שלום, שמשמעו עלייה בתמ"ג לנפש.⁸² האם ניתן להסיק מכך כי קיימת יציבות יחסית לעלויות מתונות בתקציב הביטחון בעקבות מצב של שלום וספיע?

לנתח את ה**בוקר למחרת** מנקודת מבטה של מערכת הביטחון נעשה מורכב יותר. **בנקבות** מספרם הרב של השינויים והתהליכים הצפויים להתרחש בריזומנית. **הטכנולוגיה/האסטרטגי** קיימים שינויים הנובעים מה-RMA והשלכותיה, אשר יקבצו ציין אינם נהירים די צורכם כיום. שינויים אחרים נובעים מלחצים שמקורם בחברות חברתיות ותרבותיות. בדומה למקרה של ה-RMA, אלה שינויים שצריך להתמודד עמם בלא כל קשר לשאלת השלום; הקשר שלהם לבוקר מחר נובע בעיקר מהעיתוי, ופחות מיחס סיבתי.

למרות מורכבותם, אין לראות שינויים אלה באור שלילי. ההזדמנות בשינויים מסוימים מפליגים טמונה בכך שמערכות מוכרות וותיקות עוברות תהליכי ביקורת, היבט מחדש ורענון. רוב רעיונות ה-RMA מטיבים עם מסורת צה"ל: תחכום, יציבות בעל כמות, גישות אסטרטגיות וטקטיקות עקיפות, וכד'. כמו כן, אי-שביעות הציבור המתגברת לגבי שיטת הגיוס הנהוגה כיום והשירות בצה"ל מספקת אף היא הזדמנות לשינוי חיובי. יש לקוות ששלום יאפשר פיקוח אזרחי הדוק ויעיל יותר על מערכת הביטחון, פיקוח שיגרום למערכת לגלות היענות רבה יותר לצרכים ולתביעות חברתיות.

בעבר אמנם יכול היה צה"ל לדרוש משאבים אנושיים וחומריים בלתי מוגבלים. עם זאת, צה"ל לא תמיד השכיל לנצל משאבים אלה ביעילות. אדרבא ואדרבא, השפע גרם לזילות המשאבים, כפרט האנושיים שבהם. ברי לכול כי ימים אלה חלפו לבלי שוב. לצה"ל אין, ולא צריכה להיות, הזכות לקבל את המשאב האנושי שלא לצרכים ראויים. המשך קיומו ושגשוגו של מערך השירות יובטח רק כאשר חיילי הסדיר והמילואים יוכיחו את חשיבותם להצלחת המערכת ויתוגמלו בהתאם. תלונות שחזרו ונשנו בתקשורת שלפיהן נקראו אנשי מילואים לתעסוקה שהמרחק בינה לבין ביטחון המדינה רב (דוגמת סיוד וטיפוח מחנות צה"ל) אולי אינן מייצגות את הכלל, אולם הן אינן נדירות דיין כדי לשנות את דעת הציבור כי צה"ל אינו עושה די בהקשר זה. השלום, בהקשר החברתי, עשוי לשמש אפוא כזרז לשינוי הסטטוס קוו; או כמנוחים אקדמיים יותר, ישנה מוכנות גוברת מצד החברה הישראלית לקרוא תיגר על תפיסות ישראליות מסורתיות של "מדינת הקסרקטין", אלא שהמצב הביטחוני לא אפשר שיתקיים סביב נושא זה דיון ציבורי ער. סביר כי בוא השלום יסיר את העכבות המעיבות על דיון חשוב זה.

הקורא עשוי למצוא את התחזיות המתוארות לגבי אופי השלום בחלקו הראשון של חיבור זה כקודרות ואפילו כלוקות בפסימיות יתרה. יחד עם זאת, טבעו וטיבו של הנושא מחייבים לנקוט גישה זהירה. מאחר שאין ביכולתנו לרדת לסוף דעתו של יריב פוטנציאלי, נאלצים אנו להסתפק בהערכות מושכלות המבוססות על המעשים ועל דפוסי האינטראקציות הבין-מדינתיות באזור. יכולות צבאיות אינן בונות את עצמן. הן מתוכננות בקפידה ובכוונה אפילו אם כוונות אלה הן לעתים סמויות מהעין. די אפוא בקיום היכולות הצבאיות כדי לעורר חששות לגבי כוונות אלימות מצד יריב פוטנציאלי, ולמול אלה חייבת מדינה אחראית להיערך.

אין זה אומר כי שלום אינו מהלך כדאי, ראוי או חיובי. כפי שנאמר בחיבור זה, העבר אינו מכתוב את העתיד; שלום קר לא רק עדיף על מלחמה חמה, הוא גם נקודת המוצא המבטיחה ביותר להגעה לשלום החם. מלחמת ארצות הברית-מקסיקו נשכחה זה מכבר מן הזיכרון הקולקטיבי האמריקני. הקמת חילות שדה משותפים בידי צרפת וגרמניה הייתה נתפסת כטירוף בשנות הארבעים. הגם ששלום אינו נעשה רק ברמה בין-ממשלתית, ניתן לציין כי רק ממשלות יכולות להביא את המסגרת שעליה ייבנו החלומות שיוכלו להתממש בבוקר למחרת.

מאז שיצא פרויקט זה לדרך פרץ עימות צבאי בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית. אולם אין מציאות זו חייבת להפוך את הנאמר לעיל לבלתי רלוונטי. היחס בין השלום לבין סדר היום הציבורי הפוליטי-מדיני הוא עקיף. ישראל, ככל מדינה, קיימת בתוך מערכת דינמית ומשתנה. כשלעצמו, השלום אינו משנה סדר יום זה כמו שהוא מאפשר דיון על סוגיות שונות שעד כה לא זכו לתשומת לב ראויה. משמע, מרבית הסוגיות שהועלו לעיל, ושעליהן צה"ל והממשלה חייבים לתת את

השלום יאחר בתרחיש כמו הבוקר למחרת הוא בכך שהוא מסיר את הבעיות ומאפשר לאמץ יריעה כוללת יותר כדי לבחון שאלות נמצאים על סדר היום הנוכחי.

לומר כי שינויים חברתיים ואסטרטגיים ישפיעו על המציאות אופי החברה וזהותה נבנו סביב מכלול של תפיסות יסוד, שחלקן כבר אחרות מתחילות לגלות סימנים של איי-ציות. אל לסכסוך הנוכחי בין ישראלים, ואל לאחדות הפנימית בישראל שנוצרה בגינו, להסיח את דעתנו בעניינים אחרים. אלא לנו לחשוש מהעובדה כי החברתית שאיגדה את ישראל משך חמישים שנה החלה להתפורר. אך יש המוכנות להתמודד ולהסתגל, אם לא מהנטייה להקשיח את הלב את האזוניים בפני האתגרים שיהיו נחלת הדור הנוכחי בישראל. אם נוכל על בסיס משותף רחב ככל שניתן, הרי שנוכל לפתוח בגיבוש נוסח - כנדרש באמנה חדשה.

להודות למירון בנכנשתי ולשלמה ברום על ההזדמנות שניתנה לי ליטול חלק בתהליך זה. כמו כן, תודות לנמרוד גורן על עזרתו הנדיבה, ולכל עמיתי לפרויקט על ידיהם המועילות. לבסוף, אני אסיר תודה לחבריי ולעמיתי סיגל קיש, סיגל לבקוביץ, איתן ברק על סיועם המסור. מובן מאליו שבאחריות למוצר הסופי נושא אני לבדי.

הגדרות מושג השלום ראה, למשל, את ההגדרות לעיל:

שלום: "(1) שלוה נפשית; מצב בין מדינות שאינן נלחמות זו בזו, או בין בני-אדם שאינם נלחמים זה את זה. הסכם של סוף מצב מלחמה בין מדינות (הכולל בדרך כלל נכונות לסייף-פעולה); אידיאל של הרמוניה חברתית". (מילון ההווה, 1995)

Peace: (noun) A state of quiet; freedom from contention, disturbance, or war; a treaty that ends a war; ease (of mind or conscience); silence. (Webster's New English Dictionary and Thesaurus, 1990)

הישפט הרכבי, מלחמה ואסטרטגיה, (תל אביב: משרד הביטחון, 1990), עמ' 605.
Michael Howard, *The Invention of Peace*, (New Haven: Yale University Press, 2000), p. 2

לטיעון דומה ראו: פרק המבוא בתוך

Henry Kissinger, *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-22*, (Boston: Houghton-Mifflin, 1957)

Benjamin Miller, "Hot War, Cold Peace: International-Regional Synthesis," in Zeev Maoz and Azar Gat (eds.), *War in a Changing World*, (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2001), pp. 100-101

Shmuel Gordon, *Comparative Assessment of Air Power* (Tel Aviv: Jaffee Center for Strategic Studies, forthcoming).

Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, (New York: Free Press, 1992); John Earnest Mueller, *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War*, (New York: Basic Books, 1989).

Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, (London: Touchstone, 1996).

Charles Moskos, John Williams and David Segal (eds.), *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*, (Oxford: Oxford University Press, 2000), p. 4.

תל בדרט בנושא זה ראו: עזר גת, מדיניות ומלחמה בהגות הצבאית המודרנית, (תל אביב: מכון דוידסון לחינוך מדעי, 1984).

תל בדרט זה, כדאי להיזכר בנאום שנשא ב-1997 סמואל ברגר, אז היועץ לביטחון לאומי של מדינת ישראל:

"... ביטחון בין מדינות בעלות השקפות משותפות – השמירה על שלטון החוק... כללי בדרך פתוחים ותחרותיים, משטרים רבי-היקף לבקר על כלי-נשק מסוכנים – כל אלה הולכים לבדם ובפני עצמם. אך השיבות נובעת גם מזה שהם יוצרים, לבנה על-גבי לבנה, מבנים לביטחון ולשגשוג לאלה שבוחרים להתגורר בתוכם..."

Samuel R. Berger, "A Foreign Policy Agenda for the Second Term", מתוך הנאום, *Center for Strategic and International Studies*, 27.5.1997.

John Gillis (ed.), *The Militarization of the Western World*, (London: Rutgers University Press, 1989), p. 1.

Ibid.

Edward Said, *The End of the Peace Process: Oslo and After*, (New York: Pantheon Books, 2000), pp. 139-143.

Moskos et al., *Ibid.*, p. 2.

לפרטים נוספים על האופי והמקור של מעבר זה, ראו:

Morris Janowitz, *The Professional Soldier*, (New York: Free Press, 1971), preface and passim.

מעבר זה משתקף היטב בציטוט הבא, שמתאר את התנאים בבסיס המרכזי של הצבא האמריקני (Eagle Base) בבוסניה:

"למי שאינו רגיל לחיים בצבא היום, ב-Eagle Base יש שכלולים מפתיעים. יש לו סניפים של בורגר קינג, פיצה האט, באסקין-רובינס [רשת של גלידריות – ד.ל.], Anthony's Pizza, כמה בתי קפה... בר שנקרא 'טריגרס' [הדקים], שני בתי קולנוע, קפה אינטרנט, כמה חדרי כושר... רחוב קניות קצר עם חנויות למוזרות ותכשיטים, חנות Post-Exchange [המקביל לחנויות 'שקס' בבסיסי צה"ל] עשירה במוצרים רבים, מרכז לחינוך אקסטרני תחת האישור של רשת המכללות העירוניות של העיר שיקגו ואוניברסיטת מרילנד, שתי תחנות רדיו, [...] טלוויזיה לוויינית ושני חדרי אוכל פתוחים 24 שעות ביממה, גדושים בכל טוב. כמה מהחיילים התלוננו בפני לגבי עודף הלוקסוס. הם היו גם סקפטיים ביותר לגבי חברת Brown & Root [החברה האורחית שאחראית לסידורים לוגיסטיים, אספקה ובניית בסיסים

Ibid., pp. 119-123 5

Avi Shlaim, *War and Peace in the Middle East*, (New York: Viking, 1994), pp. 132-133; Lawrence Freedman and Efraim Karsh, *The Gulf War Conflict: 1990-1991*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993), pp. 166-179; George Bush and Brent Scowcroft, *A World Transformed*, (New York: Knopf, 1998), pp. 452-457

7 Shlaim, *Ibid.*, pp. 126-142
 ב-18.10.00, תיאר את לחיצת היד ההיסטורית בין רבין וערפאת כ-"טריבוונה רומית שמכתיבה השלמה על שני וסלים סוררים".

8 יוסי ביילין, לגעת בשלום, (תל אביב: ידיעות אחרונות, 1997), ע"ע 50-51.

9 Itamar Rabinovich, *The Brink of Peace*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1998), pp. 36-37

10 Zeev Maoz, "Regional Trends in the Middle East: Past Trends, Present Realities and Future Challenges," *Jaffee Center for Strategic Studies Focus Series, No. 3*, August 1997, pp. 12-14

לניתוח מעניין נוסף שמוביל למסקנות דומות ראו:

Efraim Inbar, "Arab-Israeli Coexistence: The Causes, Achievements, and Limitations," *Israel Affairs* 6 (Spring/Summer 2000), pp. 256-270

11 Maoz, *Ibid.*, pp. 16-18

12 *Ibid.*, pp. 20-21

13 *Ibid.*, p. 28

14 John Lewis Gaddis, *The Long Peace*, (New York: Oxford University Press, 1987)

15 Jack Levy, Thomas Walker, and Martin Edwards, "Continuity and Change in the Evolution of Warfare," in Maoz and Gat, *Ibid.*, pp. 15, 34

16 Shai Feldman, *Nuclear Weapons and Arms Control in the Middle East*, (Cambridge, Mass: MIT Press, 1997), pp. 123-124; Shai Feldman and Abdullah Toukan, *Bridging the Gap: A Future Security Architecture for the Middle East*, (New York: Rowman and Littlefield, 1997), p. 75

17 Emily Landau, "Egypt and Israel in ACRS: Bilateral Concerns in a Regional Process," *Jaffee Center for Strategic Studies, Memorandum No. 59*, (June 2001), pp. 44-53 and footnote 81

18 ישראל טל, ביטחון לאומי: מעטים מול רבים (תל אביב: דביר, 1996), ע"ע 58-59; אריאל לויטה, הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה (תל אביב: הקיבוץ המאוחד/אוניברסיטת תל אביב, 1989), פרק א'.

19 Asher Arian, "Israeli Public Opinion on National Security 2001," *Jaffee Center for Strategic Studies, Memorandum No. 60*, (August, 2001), pp. 34-35

20 Martin Lawrence, *Strategic Thought in the Nuclear Age*, (London: Heineman, 1979), p. 141

21 Uri Horowitz, "Arab-Israelis and the Events of October 2000: Trends and Attitudes toward the State of Israel," *Strategic Assessment* 4, No. 2 (August 2001)

the 21st Century: The Information Revolution and Post-Modern Warfare.
 (Strategic Studies Institute, April 2000), pp. xiv-xv and passim.

Edward Luttwak, "Blood and Computers: The Crisis of Classic Military Power in
 Advanced Postindustrial Societies and the Scope of Technological Remedies," in
 Maoz and Gat, *Ibid*, p. 56 and passim; Lawrence Freedman, "The Revolution in
 Strategic Affairs," *Adelphi Paper* 318, (International Institute for Strategic Studies,
 1998), pp. 15-26.

Elliot Cohen, Michael Eisenstadt, and Andrew Bacevich, *Knives, Tanks and Missiles:
 Israel's Security Revolution*, (Washington, D.C.: The Washington Institute for Near
 East Policy, 1998), p. 33.

Shimon Naveh, *In Pursuit of Military Excellence: The Evolution of Operational
 Theory*, (London: Frank Cass, 1997), pp. 1-29 and passim.

Avi Kober, "Has Battlefield Decision Become Obsolete? The Commitment to the
 Achievement of Battlefield Decision Revisited," *Contemporary Security Policy* 21
 (August 2001), pp. 96-127.

ראה: Freedman, *Ibid*, pp. 41-45. בהקשר הישראלי ראו
 Shlomo Brom, *The Middle East Military Balance, 2001-2002*, (forthcoming
 באתר המכון, "שדה הקרב העתידי במזרח התיכון", מערכות 368 (דצמבר 1998), ע"ע
 Freedman, *Ibid*; 25-29.

Freedman and Karsh, *Ibid*, p. 33.

Shai Feldman, *The Future of US-Israel Strategic Cooperation*, (Washington D.C.:
 The Washington Institute for Near East Policy, 1996), pp. 41-48.

Cohen et. al., *Ibid*, pp. 132-133.

הד"ר שניידרמן, "צה"ל והחברה הישראלית: בחינה מחדש", מרכז בס"א: עיונים בביטחון
 המזרח התיכון מס' 46 (אפריל 2001), עמ' 49.

Reuven Gal, "The Motivation for Serving in the IDF: In the Mirror of Time",
Strategic Assessment 2 (December, 2000); Stuart Cohen, "Portrait of the New Israeli
 Soldier", *Meria Journal* 1 (December, 1997).

Gideon Sheffer, "IDF Service: Where is it Going?", *Strategic Assessment* 3 (January,
 2001).

Sheffer, *Ibid*.

Arian, *Ibid*, p. 35.

Elliot Cohen, *Citizens and Soldiers: The Dilemmas of Military Service*, (Ithaca:
 Cornell University Press, 1985), pp. 172-173.

Sheffer, *Ibid*.

אור שלג ועמוס הראל, "האלוף רוזנטל: לטפל באיום תלמידי הסדר שלא להתגייס",
 הארץ, 2.8.2001.

Martin Van Creveld, *The Sword and the Olive: A Critical History of the Israel
 Defense Force*, (New York: Public Affairs, 1998), p. 317.

אמריקניים בבוסניה), שהצטיירה להם כמתלהבת מדי ברצונה לשרת כל גחמה של הצבא.
 חייל אחד בסגל הפיקוד של הבסיס אמר לי: 'אתה פולט דבר כמו, 'בואינה, חבל על כל
 הברוך הזה ליד חנות הסנדוויצ'ים', ופתאום בונים לך מדרכה שלמה מעץ עם מעקה ותאורה
 עקיפה, ואז מתחילים בעיצוב סביבתי סביב כל הדבר הארוך הזה'.
 ראו:
 William Langeswiesche, "Peace is Hell," *The Atlantic Monthly* 288 (October, 2001),
 pp. 51-80.
 בהקשר זה, ראו גם:
 Harold Lasswell, "The Garrison State," *The American Journal of Sociology* 46
 (January, 1941), p. 458.

Dan Horowitz and Moshe Lissak, *Trouble in Utopia: The Overburdened Polity of* 34
Israel, (Albany: State University of New York Press, 1989), pp. 195-230; Amos
 Perlmutter, *The Military and Politics in Modern Times: On Professionals,
 Praetorians and Revolutionary Soldiers*, (New Haven: Yale University Press,
 1977), pp. 251-280.
 Perlmutter, *Ibid*, p. 13 35

Yehuda Ben Meir, *National Security Decisionmaking: The Israeli Case*, (Boulder, 36
 Co, and Jerusalem: Westview Press and the Jerusalem Post, 1986), especially chs. 7-8;
 Yehuda Ben Meir, *Civil-Military Relations in Israel*, (New York: Columbia
 University Press, 1995).

חזה עצינוני-הלוי, מקום בצמרת: אליטות ואליטיזם בישראל (תל אביב: צ'ריקובר, 1997),
 עמ' 80 (הדגשים במקור). 37

Dandeker, *Ibid*, pp. 32-33 38

ראו: 39

A National Security Strategy of Engagement and Enlargement, (Washington D.C.:
 The White House, July 1994)

A National Security Strategy for a New Century (Washington D.C.: The White
 House, October 1998)

Shlomo Brom, "The Withdrawal from Southern Lebanon: One Year Later," *Strategic* 40
Assessment 4, No. 2 (August 2001)

Huntington, *Ibid*, p. 48 (footnote) 41

במאמר שיצא בדצמבר 2001 הציע הנטינגטון שעל ארצות הברית להצניע את יחסיה עם
 ישראל לאור מתחים עם העולם הערבי והמוסלמי בעקבות ההתקפות של ספטמבר 2001.

Samuel Huntington, "The Age of Muslim Wars," *Newsweek Issues* 2002: Special
 Issue, (December, 2001), p. 13

Gordon, *Ibid*. 43

Michael O'Hanlon, *Technological Change and the Future of Warfare*, (Washington
 D.C.: Brookings Institution, 2000), p. 7 and passim; Steven Metz, *Armed Conflict in* 44

השפעות שמשנות את עלות המשימות הביטחוניות של המדינה במישורן (ימי
 רכישת ציוד, וכו'), למול השפעות אחרות שאינן נכנסות לחישוב של עלויות, כגון
 השפעת השלום על צמיחה כלכלית שבגינה יקטן הנתח היחסי של הוצאות ביטחון, אף אם
 האבסולוטי נשאר קבוע או עלה.
 שם, עמ' 93.
 כמעט שנות השמונים נקבע שאם ניצל צה"ל פחות ימי מילואים ממכסה שנקבעה
 הוא רשאי לקבל תוספות לתקציב מכספים שהצטברו ב"קרן ההשוואה" של המוסד
 הביטחון לאומי.
 שם, ע"ע 39, 87 (תרשים).
 בהם צימד תקציב הביטחון על כ" 8.9% מהתמ"ג.
 Shai Feldman and Yiftah Shapir, *The Middle East Military Balance, 2000-2001*
 (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001), p. 363.
 שם, עמ' 118; ליפשיץ, שם, עמ' 104.
 ליפשיץ, שם.
 שם, עמ' 91.

כהן, שם, עמ' 27.
 64 סא"ל 'מרגלית', "נשים בצה"ל: משאב שלא מוצה", בתוך צבי עופר ואבי קובר (עורכים),
 איכות וכמות: דילמות בבניין הכוח הצבאי (תל אביב: מערכות/משרד הביטחון, 1985),
 עמ' 331; 263, 122. Van Creveld, *Ibid*, pp.
 65 Van Creveld, *Ibid*, p. 313.
 66 שפר, לדוגמה, מציין כי בשנת 2000 רק 21% מהמתגייסות שירתו כפקידות, לעומת 50%
 ב-1998. הוא גם מציין כי צה"ל מאפשר למתגייסות מגוון רב יותר של תפקידים, וזאת
 תמורת התחייבות לתקופת שירות מוגדלת ב-30 חודשים. ראו: Sheffer, *Ibid*. נתונים דומים
 הוצגו על ידי פרויקט צבא-חברה של המכון הישראלי לדמוקרטיה, ולפיהם בשנת 1990
 כ-42% מהנשים בצה"ל שירתו בתפקידים "מנהלתיים", בעוד שב-2000, רק כ-23% מנשים
 שירתו בתפקידים כאלה. ראו: המכון הישראלי לדמוקרטיה, פרויקט צבא-חברה: נשים
 בצה"ל (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2001), עמ' 14.
 67 סא"ל 'מרגלית', שם, עמ' 335; כהן, שם, עמ' 29.
 68 ראו
 The Presidential Commission on the Assignment of Women in the Armed Forces,
Women in Combat: Report to the President. (New York: Brassey's, 1992), p. 25
 ברצוני להביע את הסתייגותי מתוכן הטוענים הללו; הם נכללים במאמר בניסיון לבחון את
 הנושא הנידון בלא משוא פנים. יש לציין שכוחות הביטחון האמריקניים אינם מרשים
 שיבוץ נשים ביחידות "לוחמות". בנוסף, תפקידים שאינם כשלעצמם קרביים סגורים בפני
 נשים בהתאם לכלל הקרוי - risk rule. כלל זה מפרט: הסיכון ללוחמה ישירה, לחשיפה
 בפני אש האויב, או לנפילה בשבי הנם קריטריונים נאותים לסגירת תפקידים או יחידות
 לא-קרביים בפני נשים, כאשר הסוג, העוצמה או משך אותם סיכונים הם שווים או גבוהים
 מאלה של יחידות קרביות הקשורות להן בדרך כלל בתוך אזור המערכה (theater of
 operations) הנתון. אם הסיכון של יחידות או תפקידים לא קרביים הוא פחות מאשר
 ליחידות היבשה, הם או האוויר שקשורים אליהם בדרך כלל, יש לפתוח אותם לנשים. יש
 להשוות יחידות לא קרביות יבשתיות ליחידות קרביות יבשתיות, אוויריות לאוויריות, וכו'.
 (מתוך B-3. *Ibid*.)
 69 לפרטים על המחקרים הפיזיולוגיים, ראו: *Ibid*, p. C-2.
 70 *Ibid*, pp. 83, 89. שתי נשות צבא אמריקאיות נפלו שבי במלחמת המפרץ. אחת מהן,
 רס"ן רונדה קורנום, דיווחה על תקיפה מינית נגדה. בעקבות חוויותיה הפכה קורנום
 לאישיות מוכרת בנושא נשים והצבא, וב-1993 הוציאה ספר ובו תיארה את חוויותיה:
She Went to War: The Rhonda Cornum Story (Novato, CA: Presidio Press, 1993).
 71 המכון הישראלי לדמוקרטיה, שם, עמ' 27.
 72 כהן, שם, עמ' 28.
 73 Cynthia Enloe, "Beyond Steve Canyon and Rambo: Feminist Histories of Militarized
 Masculinity", in Gillis, *Ibid*, pp. 119-140.
 74 יעקוב ליפשיץ, כלכלת הביטחון (תל אביב: משרד הביטחון, 2000), עמ' 109; אמרי טוב,
 מחיר הכוח (תל אביב: משרד הביטחון, 1998), עמ' 39 ואילך.